

“Azərbaycan” qəzetinin 165-ci nömrəsinin 1-ci səhifəsi

Cümə axşamı, 24 aprel 1919-cu il, nömrə 165

AZƏRBAYCAN

Gündəlik siyasi, ictimai, ədəbi, iqtisadi türk qəzetəsidir

İkinci səhəyi-dəvamiyyəsi. Pəncşənbə, 23 rəcəbül-mürəccəb sənə 1337. 24 nisan 1919 sənə.

Türk və İslamlığa müfid məqalələrə səhifələrimiz açıqdır. Dərc olunmayan övraq iadə edilməz. Dərc edilən məqalətin mükafatını idarə təyin edir. Məhəlli-idarə: Bakı, Vorontovski və Qubernski küçələrin küncündə 4 nömrəli evdə “Azərbaycan” idarəsi. Telefon nömrə 39-60. Tək nüsxəsi 1 manat.

Abunə şəraiti: Bakı üçün 1 aylığı 20 rublə, 2 aylığı 35 rublə, 3 aylığı 50 rublə. Qeyri şəhərlər üçün 1 aylığı 25 rublə, 2 aylığı 45 rublə, 3 aylığı 60 rublə. Elan fiatı: birinci səhifədə sətri 4 rublə, axırını səhifədə sətri 3 rublə, itən şeylər və yer axtaranlar üçün 2 rublə.

BİR PİYALƏ ÇAY

Bakı İctimai Yiğıncaq Klubunda nisan (aprel) ayının 24-də “İttihad” firqəsi tərəfindən “Bir piyalə çay” məclisi təşkil olunacaq. Səhnə tamaşası Hacıbəyli Bəradərləri müdiriyyətinin mahir artistləri tərəfindən idarə ediləcək. Məhz bu məclis üçün Qarabağdan məşhur “aşuqlar” daha dəvət olunub. Məclisə yalnız dəvətnaməsi olanlar buraxılacaq. İttifaqən [təsədüfən] dəvətnamə almayan zəvəti-möhtərəm [möhtərəm şəxslər] məclisə gəlmək xahişində olsalar, dəvətnaməni Parlament idarəsində “İttihad” fraksiyonundan ala bilərlər.

“İttihad” firqəsi

ELAN

1919 sənəsi pəncşənbə [cümə axşamı] günü aprel ayının 24-ndə, gündüz saat 11-də Azərbaycan Məclisi-Məbusanının iclası olacağı elan edilir.

ZAQAFQAZ KONFRANSINA DAİR

Azərbaycan, Dağıstan, Gürcüstan və Ermənistan nümayəndələrindən təşəkkül edəcək olan Zaqafqaz Konfransı sa-

bahki gündən etibarən Tiflisdə iniqada [toplaşmağa] başlamalıdır.

Konfransın müzakirəsinə vəz ediləcək [qoyulacaq] olan məsələlər xüsusunda qəzetəmizin keçənki nömrələrində məlumat verilmişdi. Bundan anlaşıldığı üzrə, Konfransda həm iqtisadi və həm də siyasi məsələlər müzakirəsi müqərrərdir [qərarlaşdırılmışdır] ki, siyasilərini təklif edən Azərbaycan və iqtisadilərini də Gürcüstan olmuşdur.

Həll ediləcək olan məsələlər istər siyasi olsun, istər iqtisadi olsun, son dərəcə mühüm olduğundan, Zaqafqaz cümhuriyyətlərinin biri-biri ilə yaxşı və yaxud yaman dolanması bu məsələlərin o tövr və ya bu tövr həll edilməsindən asılıdır.

Məsələlər mühüm olduğu kimi, onların həlli də çox müşküldür. Azərbaycan tərəfindən təklif edilmişdir ki, ixtilafli məsələlər haqqında Konfrans heç bir qərara gələ bilməsə, o halda hər tərəf arbitraj qərarına tabe olsun, yəni bu işlərdə mənafece zımədxal [məsələyə dəxli, işə qarışacağı] və əlaqədar olmayan bitərəflərdən həkəm və münsiflər dəvət edilib ixtilafın həlli onların qərarına həvalə edilsin və onlar nə qərar

qoysalar, hər tərəf buna razı olsun. Bu maddə bu surətlə qəbul edilərsə, ixtilaf və mübahisəli məsələləri həll etmək müşküləti bir dərəcəyə qədər asanlaşar. Fəqət bu arbitraj qərarının iki tərəfdən birinin mənafeyinə müvafiq olacağından, mənafeyini xələdar olmuş hesab edən tərəf genə də narazı qalacaqdır.

İştə bunun üçündür ki, bəziləri əz-cümlə [o cümlədən] Erməni Milli Komitəsi naşiri-əfkarı [fikirlərini yayan orqanı] olan rusca “Naşe vremya” qəzetəsi dəxi siyasi məsələlərin həllini sonraya, yəni Ümum-sülh Konfransı həllinə vagüzər [həvalə] edib də yalnız bir iqtisadi məsələlərdən bəhs edilməsini səlah [doğru] bilirlər.

Lakin biz bu zəndəyik ki, siyasi məsələlərə əl vurmamaq şərti ilə iqtisadi məsələləri müzakirəyə qoymaq və müzakirə bə'dində [müzakirədən sonra] müəyyən qərarlar ittixaz etmək [çıxarmaq] mümkün olan işlərdən deyildir. Ondan əlavə, siyasi məsələlərin müəlləq [qeyri-müəyyən] bir halda qalması heç bir kəsi şad edə bilməyib, arada genə də bürudət və küdurət [soyuqluq və nifrət] törədə bilər. Halbuki Konfransdan məqsəd bu küdurəti və bu bürudəti aradan götürmək, etibar və etimad əmələ gətirməkdir. Bunun üçün bir kərə açılışmaq lazımdır. Böylə açılışmaq ki, onun axırı möhkəm surətdə bağlaşılmığı müntəc olub [bağlanmaqla nəticələnib], aramızdakı kin və küdurəti rəf etsin [aradan qaldırsın].

Siyasi məsələlərdən ən mühümü və ən çətinini hüddud təyini məsələsidir.

Bu məsələ zətən Zaqaqaz cümhuriyyətlərinin istiqlal elanı bə'dində [son-

rasında] müzakirə və həll edilməli idi. O vaxt, yəni təqribən altı-yeddi ay bundan əvvəl bu xüsusda bir konfrans yığmaq üçün Gürcüstan və Azərbaycan hökumətləri tərəfindən təşəbbüslər edildi. Lakin Ararat Hökuməti o vaxt bu konfransa razı olmayıb işi pozdu. Pozmaqda da müəyyən qərəzi olduğunu, bunu mütəaqib [bunun ardınca] Gürcüstana qarşı açmış olduğu müharibə ilə isbat etdi. İngilislər tərəfindən toxtadılmış olan bu müharibədən erməni hökuməti heç bir şey qazanmadı, biləks [əksinə] maddi və mənəvi zərərlər çəkdi. İş genə qılinc zoru ilə deyil, danışıb görüşmək təriqi [yolu] ilə həll edilmək zərurətində qaldı.

Şayani-diqqət [diqqətəlayiq] burasıdır ki, o zaman Ararat Hökuməti Azərbaycan iştirakı ilə bir konfrans qurulmasına razı olmayıb da, məxsusi surətdə gürcülərlə danışmağa girişmək istəmişdi. Gürcü Hökuməti bu işə razı oldusa da, iş genə Ararat Hökumətinin təkrar rızasızlıq ibrazı [nümayiş etdirməsi] ilə baş tutmadı. Hər halda ümum Zaqaqaz konfransı təşkilindən əvvəl Gürcüstan və Ermənistan hökumətlərinin xüsusi görüşmələri niyyəti baqi [qüvvədə] qalmış imiş ki, bu Konfransdan əvvəl həman iş baş tutub, Ermənistan və Gürcüstan arasında bugünlərdə vəqe olan danışıq nəticəsində bu iki hökumət bir-birinin istiqlalını qəbul edib tanıdıqlarını rəsmi surətdə elan etdilər. Bundan aşkardır ki, Gürcüstan və Ermənistan arasında vəqe olan ixtilafli məsələlər artıq həll edilib qurtarmışdır. O surətdə, deməli, hər nə ixtilafli hüddud məsələləri varsa Azərbaycan ilə Gürcüstanın və genə Azərbaycan

ilə Ermənistanın arasında qalmışdır. Bu ixtilafı bərtərəf edilərsə [aradan qaldırılarsa], bizim dəxi istiqlalımız zənn edilir ki, rəsmi surətdə tanılacaqdır.

Rəsmi tanılmağın başqa bir mənası vardır. Məsələn, əgər Ermənistan Hökuməti Azərbaycan istiqlalını rəsmən tanıdığını elan edərsə, o surətdə Parisdə olan Nubar paşaların və sair erməni müməsillərinin [nümayəndələrinin] Azərbaycan torpağı hesabına “Böyük Ermənistan” qurmaq niyyətləri bir dərəcəyə qədər puç olar. Bunun üçündür ki, hökumətimiz tərəfindən rəsmi tanınmaq məsələsi təklif edildikdə, Ararat Hökuməti bu məsələnin həllindən əvvəl hüddud məsələsinin müzakirə və həllini lazım bildi.

İştə, məsələlərin ən mühümü və çətinini bu hüddud təyini məsələsidir ki, sair siyasi və iqtisadi məsələlər [məsələlərin] həlli də bu hüddud məsələsi həllinə bağlıdır.

Bu məsələnin çətinliyindən bir az olsa da xəbərdar olmaq və nə qədər mühüm olduğunu təsəvvürə gətirmək üçün misal olaraq burasını mülahizə etməlidir ki, məsələn Ermənistan hökuməti əksəri Azərbaycan türk və islamları ilə məskun olan Naxçıvan və Şərur mahallarını tamamilə mənimsəməkdən əlavə, Qarabağımıza dəxi iddiası vardır. Hakəza [həvalə] Gürcüstan Borçalı islam və türkləri ilə məskun yerləri zəbt etdiyi bəs deyil ki, hələ Zaqatala ölkəsinə də göz dikmək istəyir.

Hüddud məsələsi müzakirəsinə başlarkən bir əsas [prinsip] üzərində dayanmaq lazımdır. Bu şərtlə ki, hər tərəf o əsası qəbul etmiş olsun. Böylə olarsa,

məsələnin həlli bir dərəcəyə qədər asanlaşar. Halbuki, məlumumuz olduğu üzrə hər tərəfin iltizam etdiyi [lazım gördüyü] əsas başqadır. Məsələn gürcü və ermənilər əsas olaraq tarixi ortaya qoyurlar. Biz isə etnoqrafi əsas tərəfdarıyıq, yəni bir yerin, bir mahalın sakin olduğu millətlərdən çoxluq və azlıq kimin tərəfində olduğunu mülahizə edirik.

Zətən, biz də tarixə müraciət edə bilərik. Ancaq bu şərtlə ki, o tarix “Nuh əyyamının” tarixi olmaya, yəni qədim tarix olmayıb da yaxın tarix bəhsi ola.

Bizim “Böyük Azərbaycan” qurmaq xülyalarımız olmadığına görə, bu məsələdə ifrata girişmək xəyal və arzumuz da ola bilməz. Yalnız istədiyimiz budur ki, əksəri Azərbaycan türk və islamları ilə məskun olan yerlər Azərbaycan dövlətinə mütəəlliq [bağlı] olsun. Məsələ həll edilə bilmədiyi halda arbitraj qərarına tabe olmaq təklifimiz, insaf əhli olduğumuza böyük bir şahiddir.

Məsələnin həlli üçün arbitraj qərarına verilməkdən başqa bir də digər bir yol dəxi vardır ki, onun vasitəsinə də müraciət eyləmək mümkündür. Bu yol, mahal əhlindən əksəriyyətin kimə tabe olmaq arzularını bilmək və məsələni bu əksəriyyətin arzusuna müvafiq olaraq həll etməkdir.

Əgər tərəfeyndən [iki tərəfdən] birisi nə arbitraj qərarına və nə də əhali əksəriyyətinin arzusuna tabe olmaq istəməzsə, o halda insafsızlıq ibraz edib zor və cəbr tərəfdarı olduğunu bildirəcəkdir. Biz isə, təbiidir ki, cəbrə tabe olmaq və rəsmən tanınmaq üçün mal-mülk və əhalimizi fəda etmək istəməyəcəyik.

Ümidvar olmalıyıq ki, tərəfeyn hər bir qeyri-qabili-hüsul [əldə edilməsi mümkün olmayan] boş və çürük xəyallardan əl çəkib də bu mühüm məsələ müzakirəsində əqli-səlimlə [məntiqlə] iş görmək istərlər. Zaqafqaz cümhuriyyətlərinin əhvali-iqtisadiyyəsi [iqtisadi vəziyyəti] və bir-birinə olan rəqibliyi bunu tələb edir. Ermənistan və Gürcüstanın iqtisad cəhətcə Azərbaycanın asılı bir çox ehtiyacı olduğunu iqrar [təsdiqləyən] və etiraf edən olmasa da, həyat və məişət bunu isbat etməkdədir. Bizim dəxi köçəri məsələsi kimi əhəlimizin bir çox qismindən ötrü ölüm-dirim məsələsi olan böyük bir əngəlimiz var ki, o xüsusda yaylaqlarımız yollarında yaşayan erməni ünsürü ilə etilaf [uzlaşma] və sazişimiz lazımdır...

Hər halda çox arzu edərdik ki, sabah açılan konfrans müzakirəyə qoyulacaq olan məsələləri həll edərkən, saziş və etilaf hissiyyəti ilə xeyrixahanə bir surətdə işə girişib ümum Zaqafqaz cümhuriyyətləri əhalisi üçün xeyir və mənfəət yetirsin və Yevropa gözündə dəxi öz istiqlallarının şan və heysiyyətini korlamasın.

Hacıbəyli Üzeyir

TELEQRAF XƏBƏRLƏRİ

Polyakların qələbəsi

Varşava – Beş günlük qanlı müharibədən sonra, polyak qoşunları Lemberq [Lvov] mühasirə edib, Ukrayna qoşunlarının xəttini yararaq şəhərə daxil olmuşlardır. Ukrayna qoşunları təqib edirlər. Polyaklar külli surətdə əsir tutaraq

pulemyot və ləvazimatı-hərbiyyə qənimət almışlardır.

Paris – Berlindən xəbər verilir ki, Almaniyə mətbuatı yazır ki, hərəgah polyaklar Dansiqə [Qdanska] çıxmaq istəsələr, almanlar onları silahla qarşılayacaqlar. Bundan əlavə, qəzetlər bu təqdirdə almanların Versal Sülh Konfransına getməyəcəkləri ilə təhdiddə bulunurlar.

London – Şimali Rusiya cəbhəsindən ingilislər rəsmən məlum edirlər ki, bolşeviklərin güclü dəstələri Belozerski işğal etdilər. Onları qaytarmaq üçün düşmənlərin səngəri bombardman edilməkdədir.

Kaspi dənizində bolşeviklərlə müsadimə

İngiltərə ərkani-hərbindən [hərbi qərarından] rəsmi surətdə xəbər verilir ki, səhər aprelin 19-da İngiltərə mü səlləh [silahlı] gəmisini iki ədəd müxrib düşmən gəmilərinə rast gəlmişdir. Uzaq bir məsafədə müharibə vəqə olmuşdur. Düşmən gəmiləri mina buraxıb geri çəkilməmişlərdir. Aprelin 21-də İngiltərə aéroplanları Hacı-Tərxanda olan bolşevik gəmilərini bombardman etmişlərdir.

SÜLH ƏTRAFINDA

Almaniyə nümayəndələri Sülh Konfransında

Paris – Simsiz teleqrafla xəbər verilir ki, aprel ayının 25-də Almaniyə nümayəndələri Müttəfiqlərin nümayəndələri ilə Versalda görüşəcəkdirlər. Dördlər

Şurası bəyan etmişdir ki, Fransa Saar okruqunu öz əlində saxlayacaqdır. 15 il bu qitə [bölgə] Fransanın ixtiyarında olaraq Cəmiyyəti-Əqvam [Millətlər Cəmiyyəti] qarşısında məsul olan 5 nəfərin diktatorluğu ilə idarə ediləcək, 15 il bitdikdən sonra, hərəgah, o yerin əhalisi Almaniyə tərəfinə keçmək istəsə, o zaman o yer Almaniyaya mülhəq ola [birləşə] bilər. Bu şərtlə ki, Almaniyə orada olan mədənləri qızıl pul ilə Fransadan almaqdır.

Dördlər Şurası qət etmişdir ki, Almaniyə bilatəxir [dərhal] 125 milyon frank xəsarət [kompensasiya] verməlidir. Bunun 55 faizi Fransanın hissəsinə düşür. Bu pulu Almaniyə qızıl ilə verməlidir.

Royter ajansından

Paris – Müharibə zərərini təxmin və emar komissiyası Almaniyadan və onun müttəfiqlərindən alınacaq zərərləri 8.000 milyon ingilis lirəsinədək əskiltmişdir. Bu hesab üzərinə 6 ildən sonra ümum məbləğ faizlə 6.000 milyon lirə edəcəkdir. Digər tərəfdən, Almaniyənin sərmayəsi Amerika mütəxəssislərinin hesabına görə, 2.400 milyon lirə edir. Xaricdəki 1.600 milyon Almaniyə sərmayəsi buna daxil deyildir. Almaniyənin ticarət donanması, dəmiryolları, Elzas-Lorendə olan mədənləri, kömür mədənləri, Saar dərəsində dəmir mədənləri, sabiq Almaniyə müstəmləkələrində olan dövlət əşyaları və əcnəbi banklardakı nəqdi və sairə komissiyanın rəyincə Müttəfiqlər tərəfindən zəbt edilməlidir. Böyləliklə, 1.600 milyon lirə Müttəfiqlərin müharibə zərərini ödəmək üçün alınmış olur. Qalan məbləğ nə vaxt alı-

nacaq, o hələ bəlli deyildir. İngiltərə ilə Amerika bu rəydedirlər ki, Almaniyəyə ticarət işlərini təcədd [bərpa] etməyə müsaidə verilsin. Zira bu pul ilə hər il Almaniyədən borcu hesabına 60 milyon lirə almaq mümkün olacaqdır. İngilis nümayəndələri istəyirlər ki, bu məbləğ müharibə [savaşın] dövlətlər arasında hər kəsin hərbi xərcinə mütənasib surətdə təqsim edilsin [bölünsün]. Fransa hamıdan artıq dava xəsarəti çəkmişdir. İngiltərə isə öz əhalisindən böyük vergilər almışdır.

Çinin tələbi

Paris – Sülh Konfransında olan Çin nümayəndələri Sülh Konfransına bir müxtirə [nota; yazılı qeyd] təqdimlə tələb edirlər ki, Kiao-Çao Çinə verilsin və əlavə etmişlər ki, hərəgah, əcnəbilər bu yeri istila edərlərsə, Çində nəticəsi fəna olan hadisələrə səbəb ola bilər. Heyət bunu da qeyd etmişdir ki, bu yer Yaponiyə vasitəsilə deyil, bilavasitə Çinə verilməlidir.

* Berlin – Berndə istiqlalçılar qurultayında Kautski bəyan etmişdir ki, bütün beynəlmiləl əməllər istiqlalçılar tərəfdarı olmuşlardır. Şeydemanovlar kənarda qalmışlardır. Kautski Müttəfiq məmləkətlərin halından bəhs edib, bu axır zamanlarda İngiltərədə vəqə olan hadisələrə son dərəcə böyük əhəmiyyət vermişdir.

* Paris – (Sosialist qəzetlərindən) Bir çox məsələlər barəsində Berndəki konfrans qətnamə qəbul etməmişdir. Bu konfransın məbədi [ardı] tezliklə Amster-

damda davam edəcəkdir. Beynəlmiləl Büronun katibi Hyusmanın dakladına görə, Mərkəzi Fransız Komitəsinə vagüzar edilmişdi [tapşırılmışdı] ki, Bern Konfransında iştirak etməkdən imtina edən bütün beynəlmiləl əmələ dəstələrə nüfuz yetirsin. Müharibə münasibətilə dağılmış olan beynəlmiləl əmələ hərəkatı Amsterdamda təkmil edilməlidir. Bernə nə şeydemanovlar və nə də bolşeviklər qəti müzakirələr üçün getməmişlərdir. Şimdi fransız firqələri bu iki barışmaz üzvü bir yerə cəm etmək istəyirlər.

Mayın 1-də bütün Fransada fransız firqələri bir nümayiş yaparaq Bern Konfransının qərarları ilə həmrəy olduqlarını isbat etməlidirlər. Xüsusi surətdə ümum əsirlərin öz vətənlərinə buraxılması rəyi meydana atılır. (“Tan”)

* Stokholm – İngilis qəzetələrinin məlumatına görə, İtaliya Palatasının sosialist dəstələri qərar qoymuşlar ki, İtaliya, Fransa, ingilis sosialistləri və Parلمانlarının sosialist üzvlərindən mü-rəkkəb [ibarət] bir şura əqd [təşkil] edilsin. Bu məqsədlə ki, Etilaf [Antanta] dövlətlərini Rusiya və Macarıstan işlərinə müsəlləh [silahlı] surətdə qarışmağa qoymasınlar.

İstanbul məsələsi

İstanbulun yunanlara verilməsi haqqındakı şayiənin doğru olub-olmaması barəsindəki suala cavabən gürcü heyəti üzvü demiş ki: “Şübhəsiz, yalandır. Mən İstanbulda bulunduğum zaman bu məsələ barəsində bir çox danışıqların şahidi olmuşam. Bu barədə Avropa mətbuatında və bu məsələdən maraqlanan tə-

rəfeyn [tərəflərin] mətbuatında bir çox şeylər, dedi-qodular var idi. Ancaq mətbuatda İstanbulun şayəd bir beynəlmiləl şəhər olacağına ehtimal gedirdi. Hələlik bu barədə qəti bir qərar yoxdur.”

Sülh Konfransı

“Tiflisdə böylə rəyədirlər ki, guya İstanbul vaxtı ilə Sülh Konfransında vaqe olan hallardan xəbərdar olur. Bu səhvdir. Mən sizi inandırırım ki, İstanbulun London və Paris kimi cahən mərkəzləri ilə müxəbirə [xəbərləşmək] cəhətinca rəbətəsi o qədər qənaətbəxş deyildir. Avropa qəzetələri İstanbulda 20 gündən sonra alınır. Teleqraflar da o qədər qırıq və müxtəsər gəlir ki, Sülh Konfransında nələr vaqe olduğundan çox az məlumat hasil etmək olur.

Fəqət İstanbulda biza qətiyyən məlum oldu ki, necə ki, burası Tiflisdə də məlumdur, Müttəfiqlər arasında sülh məsələsi ətrafında böyük ixtilaf vardır. Baş ixtilaf mənim əqidəmə görə, də-nizlərin azad olması barəsindədir. Vilson məramnaməsini mükəmmələn vücuda gətirmək sair müttəfiqlərdən, baxusus [xüsusilə] İngiltərə və Fransadan böyük güzəştlər istəyir. Nə qədər ki, bu mübahisəli və əngəlli ən birinci məsələ barəsində Müttəfiqlər arasında etilaf [uzlaşma] əmələ gəlməsə, Sülh Konfransı işlərinin müvəffəqiyyətli olacağına ümid etmək olmaz.”

Azərbaycan heyəti

Sülh Konfransına gedən Gürcüstan heyəti üzvü N. Y. Nikoladze Azərbaycan heyəti haqqında böylə rəvayət eyləyir:

“Azərbaycan heyəti bizimlə bərabər İstanbulla azim olmuşdur [yola düşmüşdür]. Burasını qeyd etməlidir ki, heyət xeyli ehtiyatkarənə bir surətdə davranıb öz hərəkatlarında dövləti [dövlətçi] bir təzi-hərəkat göstərməkdədir. Azərbaycan heyətinin mənə və Müttəfiq dövlətlər dairələrinə bağısladığı təsir bu cürdür. İngilislərin Azərbaycan Hökumətinin arzusuna olan münasibəti məsələsinə gəldikdə bu barədə söyləməliyəm ki, gələcəkdə İngiltərə ilə Azərbaycan arasında olacaq münasibətin [münasibətlərin] nə surətdə olacağı həll edilmədən, qeyd etməliyəm ki, İngiltərə nümayəndələri [ilə] Azərbaycan Hökuməti nümayəndələri arasında olan münasibət bəlaşübhə [şübhəsiz] onu göstərir ki, ingilislər Azərbaycan Hökumətini nəzərə alırlar. Bu da gələcəkdə artıq və sıxı münasibəti isbat edir.”

Müsəlman məsələsində ingilislərin mövqeyi

Gürcü nümayəndəsi Nikoladze müsəlman məsələsində ingilislərin nə mövqə əxz etmələri [tutmaları] və İstanbulla varid olduğdan [çatdıqdan] sonra müsəlman aləmini nə cür təsəvvür etdiyi sualına cavab olaraq deyir ki:

“Bu məsələyə mən böylə cavab verərəm: İngilislərin hal-hazırdakı məqsədləri haqqında mən bir ingilis olmadığımndan, bir söz söyləyə bilmərəm. Ancaq mənim nəzəriyyəyə və sizi maraqlandıran məsələyə gəldikdə, mənə böylə bir təəssürat vücuda gəlmişdir ki, ingilislər müsəlmanlarla öz münasibətlərinin kəskinləşməsinə istəməyirlər.

İngilislərin müsəlman məsələsində ehtiyatkarənə davranmaqları ola bilər ki, dövləti nöqtəyi-nəzərlə və İngiltərənin islam aləmində əxz etdiyi mövqə ilə olsun. Buna görə mən xəyal etmirəm ki, İngiltərə Türkiyəni parçalamaq məsələsində Türkiyə mirasını təqsim etmək [bölmək] xülyasında olan ünsürlərə şərik olsun. Bu məsələdə bəlaşübhə İngiltərəyə lazım gələcəkdir ki, yunanlıların, fransızların, ermənilərin və qeyrilərinin iştahasının qabağını alsın. İngilislərin Türkiyə işləri dairəsində olan xətti-hərəkatı əqəllən [ən azından] mənə böylə görünür.”

QƏZETƏLƏRDƏN

Batımdan yazılır

4-lər Şurası üzvlərindən bir mötəbərini rəvayətə görə, bugünlərdə Batıma Könüllülərin iki böyük desantı çıxacaqdır. Bunların rəsmən bəhanəsi budur ki, guya orada qalan rusların hüququnu müdafiə etsin. Fəqət əslində isə, onların başqa məqsədləri vardır. Soçi okruqunda və Dağıstan cəbhəsində Könüllülərin işləri fənaləşdiyiindən, Könüllü desantı təxirə uğrayır.

Tiflisdə alınan məlumatə görə, general Denikin Soçi okruqunda səfərbərlik elan eyləmişdir. Əhali bundan həyəcana düşərək, 16 min nəfər abxaz, gürcülər və rus əhalisinin bir hissəsi dağlara qaçmışlardır. Şimdi bunlar Könüllü orduya qarşı partizan müharibəsi açmışlardır. Şayiata görə, Müttəfiq komandanlıq Könüllülərin bu hərəkatından narazı qalmışlardır.

TÜRKİYƏDƏ

Qadınların təlimi

Əksərimizdən ötrü qadın məsələsinin Türkiyədə həll edilmiş olduğu məchul bir ələmdir. Halbuki orada qadın nəinki yalnız məmur, əmələ və mağaza xidmətçisidir, bəlkə məkatibi-aliyyə müdavimləri [ali məktəb tələbələri] arasında dəxi bir çox qadınlar vardır. Qadınlar tibb şöbə[sinə] və sair ülumi-aliyyə şöbələrinə davam edirlər. Bu günə Darülfünunun [Universitetin] iki şöbəsi vardır: Oğlan tələbə[yə] məxsusi ayrı, qız tələbə[yə] məxsusi ayrı. Şimdi isə İstanbul mətbuatı bu “iki odalı” Darülfünunun islah edilməsi lüzumundan bəhs edir. “Darülfünunun tövhidi” [Universitetin birləşdirilməsi] günün məsələsini təşkil etməkdədir. Nümunə olaraq “Zaman” qəzetəsinin aşağıdakı fəqərəsini [məqələsini] nəql edirik:

“Məlumdur ki, Bayaziddə kain [yerləşən] Darülfünunun binası iki darülfünunun – ünəs və zükur [qız və oğlan] darülfünunlarının məqərridir [qərar tutduğu yerdə]. Müxtəlif fakültə müdavimləri öglədən [günortadan] əvvəl, müxtəlif fakültə müdavimləri öglədən sonra ayrı-ayrı dərslər görürlər. Bununla bərabər, bəzi sərbəst dərslər, ümumi konfranslar var ki, xanımlarla erkəklər bərabər təqib edirlər. Cə’li [süni], saxta təəssüblərin, mənasız və əskimiş əqidələrin unudulması lazım gələn zamanda, biz bu ümumi konfransları, sərbəst dərsləri təsvib [bəyənilir] və təqdir edirik. Bu fikrə tamamilə tərəfdarız. Gərək Maarif Nəzarəti, gərək Darülfünunun idarəsi də bu fikrə - xanımlarla əfəndilərin birlikdə oxumalarına tərəfdar olmalı ki, sərbəst dərsləri

təqib edirlər [sərbəst dərslərə icazə verirlər]. Bu halda, xanımlarla əfəndilərin ümum dərsləri birlikdə təqib etmələrində bir məhzur [çəkinməli bir şey] yoxdur.

Hal böylə ikən, şimdiki qədər nədən ünəs və zükur darülfünunları tövhid edilmədi! Tövhid keyfiyyətinin məhzuru olmadığı kimi, Darülfünunun büdcəsində mühümca bir təsərrüfə [qənaətə] də meydan açar. Təsərrüf edilən bu məbləğ də vəsait etibarlı ilə pak zəngin olmayan Darülfünunumuzda mühüm işlər görə bilər.

Əsasən Darülfünunun elm yurdu olmaq dolayısı ilə bir olmaq lazım gəlir. Nədən ünəsa və zükura başqa-başqa qisimlər ayrılınsın! Tədrisat – bilxassə bir çox şöbələrə – eyni deyilmədir?

Xeyli zamandan bəri Darülfünunun müdavimləri ilə müdavimələrini [oğlan və qız tələbələrini] işğal edən bu fikir nəhayət asarını izhar edəcək [əlamətlərini göstərəcək] qədər qüvvətlənmiş olduğundan, əvvəlki gün ünəs darülfünunu müdavimləri “zükur və ünəs darülfünunlarının tövhidi” haqqında Maarif naziri Əli Kamal bəyə bir ərizə təqdim etmişlərdir. Bu ərizənin şayani-qəbul [qəbula layiq] görülməsini və əhəmiyyətlə, hörmətlə baxılması lazım gələn xanımlarımızın təmiiyyəyi-ürfanlarına bir qat gərmi verilməsini [ürfanlarının artırılması işinin bir qat da tezləşdirilməsini] bütün qüvvətimizlə təmənnə edirik.”

TÜRKİYƏNİN MÜXTİRƏSİ

Keçənlərdə Böyük Ermənistan təşkilatı niyyətilə erməni heyəti-mürəxxəsesinin

[nümayəndə heyətinin] Paris Sülh Konfransı hüsurunda bəyanat verdiklərini və bu bəyanatlarla ermənilərin nə kimi müddəalarda bulduqlarını xəbər vermişdik. Türkiyə Hökumətinin dəxi bu münasibətlə kətbə [yazılı] bir müxtirə [nota; yazılı qeyd] verdiyini və bu müxtirənin müxtəsər vəchlə mündəricatını qəzetələrdən nəql etmişdik. Bu kərə İstanbuldan alınan “İqdam” qəzetəsindən Türkiyə müxtirəsinin eynini aşağıya dərc edirik:

Hökuməti-Osmaniyyə Parisdə cərəyan etməkdə olan sülh müzakirətinə iştirak etməmişsə də, Osmanlı imperatorluğuna aid ərazi məsələlərinin heyni-müzakirəsində [müzakirəsi əsnasında] nəzəri-etibara almaq üzrə kəndi nöqtəy-nəzərini bir müxtirə ilə buradakı Etilaf düvəli-müəzzəməsi müməsiləri [böyük Antanta dövlətlərinin nümayəndələri] vasitəsilə Paris Konfransına bildirmişdir. Bu müxtirənin mündəricatı hər dürlü şübhədən ari [uzaq], vəsaiq və dəlailimaddiyyəyə müstənid olduğundan [sənədlərə və maddi dəlillərlə söykəndiyindən], Konfransca diqqətlə tələqqi ediləcəkdir [qiymətləndiriləcəkdir]. Baxusus [xüsusilə], nüfus nisbəti-ədədiyyəsinə mütəəlliq olan müddəiyat [əhalinin say nisbətinə aid olan iddialar] yalnız dövlətin qüyüdirəsmiyyəsinə [rəsmi qeydlərinə] deyil, ingilis və fransız statistikalarına istinad etməkdədir.

Bundan maəda [əlavə], Babialı, məhəllərinə [yerlərdə] bitərəf heyətlər vasitəsilə yapılacak tədqiqat nəticəsinə də şimdiki bəyani-müvafiqət eyləməkdədir [münasib gördüyünü bildirməkdədir]. Xariciyyə Nəzarəti tərəfindən İngil-

tərə, Amerika, İtaliya və Fransa ali komissarlarına tövdi edilən [verilən] 12 şubat [fevral] 1919 tarixli müxtirənin tərcüməsini bərvəchi-zir [aşağıda] dərc edirik:

Beynəlmüttəfiqin [Müttəfiqlərarası] Sülh Konfransında məsaiyi-ehzariyyəyə mübaşirət edildiyi [tərəflərin öz tələblərini yazılı surətdə təqdim etməsi mərhələsinə qədəm qoyulduğu] və bu məsai [iş] əsnasında dünyaya ədalət və sərbəst inkişaf əsasları dairəsində sürəkli bir sülh və eyi bir istiqbal [gələcək] təmini qayəsində mətuf [yönəlmiş] bir surətdə millətlərin müqəddəratı mövzuyi-bəhs [müzakirə mövzusu] olduğu əsnada Hökuməti-Osmaniyyə kəndisinə təəllüq edən [aid olan] bəzi əhəmiyyətli məsələlər haqqında nöqtəy-nəzərini Konfransa xülasədən ərz etməyi vəzifə ədd [hesab] edir.

Babialının qənaətinə görə, İngiltərə, Amerika, Fransa və İtaliya kimə düvəli-müəzzəməni [böyük dövlətləri] idarə edən ricali-dövlət [dövlət adamları] kəndilərinə tərəttüb edən [öhdələrinə düşən] ali və nəcib vəzifənin hini-ifasında [ifa edilməsi əsnasında] dövlətlərin təşkilatimüstəqbaləsi əsaslarını [gələcəkdəki təşkilat prinsiplərini] rəis müsyö Vilson tərəfindən dərməyan [irəli sürülən] və bütün millətlər tərəfindən bilittifaq [razılıqlar] qəbul edilən prinsiplər dairəsində həll etməyə qəviyyə [möhkəm] əzm etmişlərdir. Ali bir fikrin, nəcib və alicənab bir qəlbə müləhazati-əmiqəsi səmərası [dərin düşüncələrinin nəticəsi] olan bu prinsiplərdən biri də dövləti-Osmaniyyəyə təəllüq edir [aidir] ki:

“Şimdiki Osmanlı imperatorluğunun türk əqsamında [hissəsində] hakimiyət

və əmniyyət [asayış] surəti-tammədə [tamamilə] təmin ediləcək və fəqət imperatorluğun idarəsi altında əlyövüm [hal-hazırda] yaşamaqda olan digər millətlər dəxi əmniyyətlərini və bilaməzahim sərbəstiyi-inkışaflarını kafil olacaq [asayış-lərinə və maneəsiz sərbəst inkışaflarına zəmanət verəcək] təminat məzhər [nail] olacaqlardır. Boğazlar daimi olaraq açılacaq və bütün millətlərin gəmilərinə və ticarətinə beynəlmilal təminat altında sərbəst tutulacaqdır.”

Bu prinsipin ikinci fəqərəsi [maddəsi] haqqında Hökuməti-Osmaniyyə gərək həli-hərbdə [müharibə şəraitində], gərək vəqti-sülhdə [sülh vaxtında] Boğaziçi və Çanaqqala boğazlarının bütün məmləkətlər sərbəstiyi-münaqilatına güşad [sərbəst gəliş-gedişinə açıq] bulundurulmasını və yalnız paytaxtın müdafiəsinə lüzumu olan tədbirlərin ittixaz edilə bilməsinə [tədbirlərin görülməsini] təslim edir [qəbul edir].

Bu məsələnin təfərrüatı Hökuməti-Osmaniyyənin Sülh Konfransında dərmian edəcəyi [irəli sürəcəyi] məşru [qanuni] arzuların nəzəri-etibara alınması surətilə həll və təsviyə edilə [aradan qaldırılma] biləcəkdir.

Nüqəti-ədidəni möhtəvi olan [bir çox nöqtələri özündə ehtiva edən] birinci fəqərəyə [maddəyə] gəlincə, Hökuməti-Osmaniyyə bu xüsusda məvaddi-atiyyəni [aşağıdakı maddələri] nəzəri-diqqətə ərz edir ki, bu məvadd [maddələr] Sülh Konqresinin ictimiasında [yığıncığında] müzakirə, izah və itmam ediləcəkdir [tamamlanacaqdır].

Rəis Vilsonun prinsipləri nöqtəyi-nəzərindən məmaliki-Osmaniyyə ərazisi

iki böyük qismə təqsim edilə [bölünə] bilər: Birinci qisim Avropa və Asiyadakı türk vilayətləri, ikinci qisim ərəb vilayətləridir.

Fəqət türk vilayətləri içində Avropaca “erməni vilayətləri” namı altında yad edilən şərq vilayətləri mövcud olduğundan, bu vilayətləri də qisimlərə ayıraraq hər birini ayrı-ayrı tədqiq etmək münasibdir.

Birinci sinifə daxil olan vilayətlər şunlardır:

Avropada – əvvəla İstanbul vilayəti ki, paytaxt ilə bərabər Rumeli və Anadolu qəzalarını şamilidir. Saniyə [ikinci], Ədirnə vilayəti ki, bunun əqsamından [his-sələrindən] olan Qərbi Trakiya 1913 sənəsində Balkan hərbindən sonra Bolqarıstana ilhaq edilmişdir [birləşdirilmişdir].

Asiyada – Xüdəvendigar, Aydın, Kastamonu, Konya, Ankara, Adana, Hələb, Mosul, Trabzon vilayətləri ilə Əskişəhər, Antalya, Qeysəriyyə, Kütahya, İçəl, Nigdə, İzmit, Məntəşə, Bolu, Canik, Çatalca, Qarahisar, Qərəsi, Qəleyi-Sultaniyyə, Urfə, Maraş livaları və Bozcaada, İmroz və Midilli və digər adalardır.

Yalnız bir qaç ada istisna edilərsə, bütün bu yerlərdə türk əhalinin əksəriyyəti-əzimeyi haiz bulunduğu [böyük əksəriyyətə malik olduğu] hərbdən əvvəl tənzim edilmiş olan rəsmi istatistiklərlə və vəqti-sülhdə məmləkəti tətəbbö etmiş [tədqiq etmiş, araşdırmış] olan əcnəbilərin nəşr etdikləri rəqəmlərlə sabitdir. Əzancümlə [o cümlədən], erməni məsələlərinə dair 1898 sənəsində Parisdə nəşr edilən “Sarı kitab”ın ikinci səhifəsində “müxtəlif ünsürlər surəti-

əmiqədə [dərin surətdə] tədqiq edildiyi halda, ermənilərin heç bir vilayəti-Osmaniyyədə əksəriyyət təşkil etmədikləri görülür” demişdir.

Anadolu vilayətləri əhalisi rəsmi istatistiklərə görə, bərvəchi-atidir [aşağıdakı kimidir]:

İslam 9.291.346, yüzdə 85.

Rum 1.144.612, yüzdə 9.

Erməni 542.575, yüzdə 5.

Musəvi və əcnəbi 93.364, yüzdə 1.

Fransa hökumətinin 1897 sənəsi “Sarı kitab”ında mündəric istatistikaları – ki, müsyö Vital Kinenin “Asiyayi-Osmani” ünvanlı əsərində mündəric rəqəmlərdən pək fərqli deyildir – əhalini bərvəchi-ati təqsim edir:

İslam 7.204.824, yüzdə 81,6.

Rum 912.458, yüzdə 10,3.

Erməni 443.713, yüzdə 5,3.

Musəvi və əcnəbi 261.331, yüzdə 2,8.

Bu rəqəmlər xristian patrikxanalardan verilən məlumata müstənid [istinad edir] və ənasiri-müslimə [müsəlman ünsürlər] haqqında mübaligəli olmaqla bərabər, bəliğdir [aşkardır] ki, heç bir söz əlavəsinə ehtiyac buraxmaz. Yalnız şu nöqtəni qeyd etmək lazımdır ki, İstanbul, Ədirnə, Aydın və Xüdəvendigar vilayətlərində bəzi yunan məhafili [dairələri] guya rum [yunan] əksəriyyəti mövcud olduğunu iddia etməkdə isələr də, buralarda dəxi türk və rum əhalisinin təqsimatı [paylanması] şu surətlədir:

Rəsmi istatistik:

İstanbul vilayəti və Çatalca sancağı:

İslam 580.482, yüzdə 59,7;

Rum 242.559, yüzdə 25.

Qərbi Trakiya daxil olduğu halda Ədirnə vilayəti:

İslam 722.862, yüzdə 62,6;

Rum 310.932, yüzdə 26,7.

Aydın vilayəti:

İslam 1.437.983, yüzdə 79;

Rum 319.020, yüzdə 18.

“Sarı kitab”dakı istatistik:

İstanbul və Ədirnə vilayətləri bu kitabda mündəric deyildir [dərc edilməmişdir].

Aydın vilayəti:

İslam 1.093.334, yüzdə 78,2;

Rum 208.283, yüzdə 19,9.

Xüdəvendigar vilayəti:

İslam 1.296.595, yüzdə 79,7;

Rum 23.711, yüzdə 14,1.

Bu vilayətlərin əsasən türk olduğu heç bir zaman şübhə götürmədiyi kimi, zətən şimdüyə qədər heç bir bitərəf kim-sə böylə bir şeyi iddia etməmiş olduğundan, buralarda ancaq Vilson prinsipi tətbiq edilə bilər. Yəni, əqəliyyətlərə [azlıqlara] sərbəstiyi-inkışaf [sərbəst inkışaf etmək] haqqı bəxş edilməklə bərabər, dövləti-Osmaniyyənin hakimiyyəti-mütləqəsi altında bulunmaq lazım gəlir.

Hökuməti-Osmaniyyə şimdüyə qədər xristian əhalinin hüriyyət və məzhəb nöqtəyi-nəzərindən inkışafını bir zaman mən [qadağan] etməmiş olduğunu isbata müqtədir bulunmaqla bərabər, müxtəlif məmləkətlərdəki əqəliyyətlərin sərbəstiyi-inkışafını təmin üçün Sülh Konqresinə ittixaz ediləcək müqərrəratı qəbula amadədir [veriləcək qərarları qəbul etməyə hazırdır].

Bu cəhət təəyyün etdikdən [aydınlaşdıqdan] sonra, bir az qarışıq olan vilayəti-Şərqiyyə [Şərq vilayətləri] məsələsinə nəqli-kəlam edə bilərik [sözü gətirə bilərik]. Vilayəti-Şərqiyyə Diyarbəkir, Məmu-

rətüləziz, Van, Bitlis, Ərzurum, Sivas vilayətləridir. İstatistiklərə görə, buralarda türk və kürdlərdən mürəkkəb [ibərət] olan və yek-digəri [bir-biri] ilə mütəhid və mümtəzic [birgə və qarışıq, bir-biri ilə qaynayıb-qarışmış] bir halda yaşayan əhaliyi-islamiyyə əksəriyyəti-əziminə [böyük əksəriyyəti] təşkil etməkdədir.

Vilayati-sittənin rəsmi statistiki: İslam 3.040.891, yüzdə 79; Erməni 636.306, yüzdə 16,5; Mütəfərriq [digər; dağınıq halda olanlar] 162.352, yüzdə 4,5.

“Sarı kitab”dakı statistik: İslam 2.669.386, yüzdə 73,5; Erməni 666.453, yüzdə 18,5; Mütəfərriq 272.581, yüzdə 7,5.

Bəzi erməni məhafilində [dairələrində] Adana və Trabzon vilayətlərinin bəzi əqsamı [hissələri] haqqında dərmian edilən müddəiyata [irəli sürülən iddialara] qarşı bu iki vilayətə mütəəlliq [aid] olan istatistikləri ayrıca göstəririz:

Rəsmi statistik:
Trabzon vilayəti:
İslam 1.187.078, yüzdə 71;
Erməni 68.813, yüzdə 4,5.
Adana vilayəti:
İslam 443.937, yüzdə 85,9;
Erməni 58.067, yüzdə 11,2.
“Sarı kitab”dakı statistik:
Trabzon vilayəti:
İslam 806.700, yüzdə 77;
Erməni 47.200, yüzdə 4,5.
Adana vilayəti:
İslam 234.450, yüzdə 58;
Erməni 97.450, yüzdə 24.

Əsasən, ən mötəbər ingilis ensiklopediyası olan “Ensiklopediya Britanika”nın 1910 sənəsində nəşr edilən

11-ci təbinin [nəşrinin] 564-cü səhifəsində ermənilərin ən lehinə olan təxminlərə görə, “ermənilər 159 qəza içində yalnız 9 qəzada haizi-əksəriyyətə [çoxluğa malikdirlər] ki, bunun 7-i Van və 2-i Muş qürbündədir [yaxınlığındadır]” demişdir.

Yenə bu əsərdə Ərzurum, Van, Bitlis, Məmurətüləziz, Diyarbəkir, Sivas, Hələb, Adana və Trabzon vilayətlərinin məcmu nüfusu [cəmi əhalisi] 6 milyon göstərilmişdir ki, bunun 913.875-i, yəni yüzdə 15-i erməni, 633.875-i, yəni yüzdə 11-i digər xristian, 4.453.250-i, yəni yüzdə 74-ü islamdırlar.

Ən ziyadə erməni nüfusu möhtəvi bulunan [ehtiva edən] beş vilayətdə də məcmu nüfus 2.642.000 olub, bunun 633.250-i, yəni yüzdə 24-ü erməni, 79.875-i, yəni yüzdə 7-i digər xristian, 1.828.887-i, yəni yüzdə 69-u islamdır.

Baladakı [yuxarıdakı] rəqəmlər vilayati-məzkurədə [deyilən vilayətlərdə] əksəriyyətin islam olduğu və ermənilərin hər yerdə ufaq əksəriyyət təşkil etdiklərini qayət bariz bir surətdə göstərir.

Hökuməti-Osmaniyə vilayati-məzkurəyə veriləcək olan münasib şəkl-hökumət haqqındakı nöqtəyi-nəzərini Etilaf düvəli-müəzzəməsinin [böyük Antanta dövlətlərinin] nəzəri-təqdirinə ərz etməzdən müqəddəm [əvvəl], bu həvalinin vəziyyəti-hazirəsi [bu ətrafların hazırkı vəziyyəti] haqqında nəzəri-diqqəti cəlb etmək lüzumunu hiss edir. Babialı bu vilayətlərdə təhəddüs edən vüquati-müəssifənin [meydana gələn təəssüf doğuran hadisələrin] təfərrüatına bu müxtirədə girişmək və yaxud iqayi-cinayət edən [cinayətlər işləyən] bəzi müsəlman

məmurların dərəcəyi-mücrimiyyətini təxif etmək sədədində [təqsirlərinin dərəcəsini yüngülləşdirmək qəsdində] deyildir. Yalnız Etilaf düvəli-müəzzəməsinin nəzəri-ittilasına şu nöqtəni ərz və iblağ edir [nəzər-diqqətinə bu nöqtəni çatdırır; bu barədə məlumat verir] ki, vüquati-müəssifeyi-məzkurədə [deyilən təəssüflü hadisələrdə] gərək müsəlman məmurlara, gərək erməni komitələrinə təvəccöh edən [düşən] hisseyi-məsuliyyətin təyini zimmində [məsuliyyət payının təyini barədə] türk və erməni mürəxxəslərinin [nüməyəndələrinin] müavinəti ilə tədqiqat icrasına məmur beynəlmiləl müxtəlit [qarışıq] bir komiyon təşkili üçün mürəxxəslər göndərmələrini İspaniya, İsveçrə, Danimarka, Flemenk [Niderland] və İsveç hökumətlərindən rica etmişdir.

Məmafih [bununla belə], məhakimaidəsi [aidiyyətli məhkəmələr] nəzdində əlyövm [hal-hazırda] haqlarında təqibat icra edilməkdə olan birinci sinif mücriminin [günahkarların] dərəcəyi-mücrimiyyətləri [təqsirlərinin dərəcəsi] hər nə olursa-olsun, hökuməti-Osmaniyə bu gün bitərəf şahidlərin şəhadətləri ilə dəxi rus ərkan zabitanının [qəragah zabitlərinin] raporlarıyla təhəqqüq etmiş [aşkara çıxmış] olan bir həqiqətdən bəhs edə bilər ki, bu həqiqət erməni çətlərinin [silahlı dəstələrinin] təhcirdən [ermənilərin köçürülməsindən] əvvəl və bilxassə [xüsusilə] çar ordularının vilayati-şərqiyyəyə istilalarından sonra bir milyondan ziyadə müsəlmanı qətlam etmiş olmalarıdır.

Əhaliyi-islamiyyənin böyük bir qismi qətlamdan qurtulmaq üçün dağlara, yaxud vilayati-mütəcavireyi-Osmaniy-

yəyə [qonşu Osmanlı vilayətlərinə] ilticaya [sığınmağa] məcbur olmuşlar və əlan [hələ də] oralarda iqamət etməkdə [yaşamaqda] bulunmuşlardır. Məmləkət rus orduları və bilxassə erməni çətləri tərəfindən o dərəcəyə qədər düçari-təxribat olmuşdur ki, bu təxribatdan heç bir şəhər, qəryə [kənd] və qəsəbə xaric qalmamışdır. Bu babda tədqiqat icra edəcəklərdir.

İslam və erməni ənasiri [ünsürləri] haqqında balada [yuxarıda] göstərilən istatistik rəqəmləri və bəhs edilən əhval və vüquat müvacihəsində [qarşısında], vilayati-məzkurədə [deyilən vilayətlərdə] haqqaniyyətə [ədalətli] bir vəziyyət ihdası [yaradılması] üçün ən münasib olan surəti-təsviyəni [çarəni, çıxış yolunu] bulmaq icab edir [lazımdır]. Bəzi erməni məhafilində [dairələrində] Qafqaziyadan Kilikiyaya qədər böyük bir Ermənistan təşkili təxəyyül edilməkdə isə də, böylə bir surəti-təsviyə bittəbii [təbii olaraq] qabili-təcviz [mümkün] deyildir. Çünki bu surətlə təşkil ediləcək olan “Böyük Ermənistan” Vilson prinsiplərinə müxalifdir. Beş milyon əhaliyi-islamiyyəni bir qaç yüz min erməninin ziri-hökmünə [hökmü altına] vermək nə Vilson prinsiplərinə, nə də heç bir qaideyi-haqq və ədalətə təvafüq edəmməyəcəyindən sərf-nəzər [uyğun gələn bilməyəcəyini nəzərə alaraq], böylə bir şey mütəvali iğtişaşata [arasıkəsilməz iğtişaşlara] və xunrizanə mücadilata [qanlı mücadilələrə] səbəbiyyət vermiş olar ki, düvəli-müəzzəməyi-etilafiyə [Antanta blokunun böyük dövlətləri] hissiyyəti-insaniyyətə [insani hisslərini rəhbər tutaraq] vilayati-məzkurənin ümum əhalisi və

bilxassə [xüsusən] erməni əqəliyyəti [azlığı] üçün bundan bittəbii ictinab etmək [çəkinmək] arzusundadırlar.

Böylə bir surəti-təsviyə ədalətə müğayir [zidd] və qeyri-qabili-tətbiq [həyata keçirilməsi imkansız] olduğundan, digər iki şiqq[i] [seçənəyi] təsəvvür etmək lazımdır.

Birinci şiqq - vilayati-məzkurəyə əhalinin əksəriyyəti-əzimi türk və islam olmaq həsəbilə [səbəbilə] hakimiyyəti-Osmaniyyənin iqası [bərqərar olması] və əqəliyyətin hüquq və sərbəst inkişafının təmini. Bu surət qəbul edildiyi təqdirdə, bütün müsəlmanlar və ermənilər yenə yerli-yerinə iskan ediləcəklərdir [məskunlaşdırılacaqlar].

İkinci şiqq - Qafqaziyada təşəkkül edən Erməni Cümhuriyyətini tövsi ilə [genişləndirməklə], gərək hal-hazırda orada bulunan və gərək Zor sancığına təhcir edilmiş olan erməni mühacirlərini baliğən-mabələğ [artıqlaması ilə] iskana [məskunlaşdırmağa] kifayət edəcək dərəcədə ərazinin cümhuriyyəti-məzkurəyə [deyilən cümhuriyyətə] ilhaqı [birləşdirilməsi]. Bu surəti-təsviyə qəbul edildiyi halda, Qafqaziyadakı Erməni Cümhuriyyəti ərazisində hələ bulunmaqda olan və cümhuriyyəti-məzkurəyə ilhaq ediləcək ərazidə yaşayan əhaliyi-islamiyyə hökuməti-Osmaniyyə idarəsində qalacaq olan vilayətlərə iskan ediləcəklərdir.

Bir isveçrəli mürəxxəsin rəyasəti altında türk və ermənilərdən müsəvi ədəddə əzadan mütəşəkkil bir müxtəlit komiya [bərabər sayda üzvdən təşkil edilmiş qarışıq bir komiya] Ermənistanə veriləcək olan ərazinin miqdarını məhəllində [yerində] icra edəcəkləri təd-

qiqata görə təyin eyləyəcəkdir. Bu təd-qiqat bittəbii iskan ediləcək olan ermənilərin ədədini və bunların məmaliki-Osmaniyyədə mütəsərrif olduqları [malik olduqları, yiyələndikləri] ərazinin miqdarını təyinə mətuf olacaqdır [yönələcəkdir].

Əsnayi-hərbə işğala uğrayan vilayətlər çar orduları və erməni çətələri tərəfindən təxrib edilmiş və gərək islam və gərək erməni əhalinin yenidən iskanlarına ehtiyac görülməkdə bulunmuş olduğundan, ikinci şiqq hər nöqtəyindən nəzərdən haizi-rüchan [üstün] görülməkdədir. Bu surəti-təsviyə həvaliyi-məzkurədə [haqqında danışılan yerlərdə] intizam və asayışı təmin edəcək bir mahiyyətdə olduğundan, Etilaf düvəli-müəzzəməsinə bu surətin məzhəri-qəbul [qəbula nail] olacağını hökuməti-Osmaniyyə ümid edir.

Vilayati-ərəbiyyəyə [ərəb vilayətlərinə] gəlinə, ərəbləri əslərdən bəri Osmanlı imperatorluğunun əqsami-mütəbaqiyyəsinə [geri qalan hissələrinə] rəbt edən [bağlayan] siyasi, dini, ictimai və iqtisadi rabitələrin mahiyyəti-səmimiyyəsinə [həqiqi və dərin mənasına] və Osmanlı taxtına qarşı ötədən bəri daima izhar eylədikləri [göstərdikləri] sədaqəti-ciddiyyəyə və digər tərəfdən, milləti-məzkurənin daha sərbəst bir inkişafı-hərsi və ictimaiyyə [mədəni və ictimai inkişafa] haqları aşkar bulunmasına [görə], kəndilərinə bir muxtariyyəti-idariyyə bəxş etmək mütənasibdir. Bu surəti-təsviyə [həll yolu] sayəsində ərəblər təbii bir təkamül ilə iqtisadi və hərsi [mədəni] sahələrdə istədikləri kimi inkişaf etmək hürriyyətinə nail olmaqla bərabər, tam bir istiqlala bilfeil [həqiqətən] nail olduq-

ları zamanlar daima aralarında əskik olmayan cidal və nizalardan [çəkişmə və toqquşmalardan] varəstə [uzaq] qalmış olacaqlardır. Bir çox misallar arasında bir misal göstərmək lazım isə, Yəmən ərəblərini zikr edə bilərik. Yəmən ərəbləri bir əsr əvvəl əşirətlər arasındakı münaziəti-xunrizanəyə [qanlı çəkişmələrə] nəhayət vermək üçün dövləti-Osmaniyyənin ziri-hakimiyyətinə [hakimiyyəti altına] daxil olmağa kəndiliklərindən qərar vermişlərdir. Bunlar Hərbi-ümumi [Dünya müharibəsi] əsnasında dövləti-Osmaniyyənin digər əqsamı [hissələri] ilə hər dürlü mürasilatdan [əlaqədən, xəbərləşmə və gediş-gəlişdən] məhrum olduqları halda, xilafətə qarşı sədaqət və itaətlərini tamamilə mühafizə eyləmişlərdir.

Ərəbistanı tanıyanlar, müxtəlif məhallara mənsub ərəblərin yalnız bir qəbilə və ya bəldənin [diyarın] hakimiyyətini tanıyacaqlarını bir dəqiqə belə fərz edəmməzlər. Bu məmləkətdə asayiş və sükutun ədasını [icrasını] ən eyi təmin edəcək çarə, məmləkəti-məzkurə üzərində balada [yuxarıda] izah edilən şərait daxilində, yəni vase [geniş] bir muxtariyyət verilmək şərti ilə hakimiyyəti-Osmaniyyənin mühafizəsidir. Ədalət və millətlərin sərbəstisi uğruna hər bəldən Etilaf düvəli-müəzzəməsi Ərəbistan haqqında heç bir ilhaq fikri bəsləmədiklərindən, ən eyi çareyi-həll budur.

Babialı Sülh Konfransına ərz etdiyi bu çareyi-təsviyənin bu məmləkətlərdə intizamı mühafizə üçün yeganə çareyi-səlah [doğru çarə] olduğu fikrindədir.

Hökuməti-Osmaniyyə Etilaf düvəli-müəzzəməsinin məsələni eyicə tədqiq edəcəkləri, haqqaniyyəyə [ədalətə] ən

ziyadə təvafüq edən [münasib düşən] çareyi-həllin balada ərz edildiyi surətdə olduğuna qənaət gətirəcəkləri fikrindədir.

Əsasən, gərək Ərəbistanda və gərək məmaliki-şərqiyyə və Trakiyada əlaqədar mürəxxəslərin [nümayəndələrin] hazır bulunacaqları, bitərəf dövlətlər mürəxxəslərindən mürəkkəb [ibarət] bəynəlmiləl bir komiya mərifəti [vasitəsi] ilə arzu edilən təminat daxilində arayı-ümumiyyəyə [referendum] müraciət edilərsə, millətlərin arzuları etiraz qəbul edilməz bir surətdə təzahür edər.

Əsbabi-məruzəyə binaən [ərz edilən səbəblərə görə], Dövləti-Aliyyə [Osmanlı dövləti] Etilaf düvəli-müəzzəməsinin bu əzim [böyük] məsələlər haqqında qərar ittixazında [qərar qəbul edilməsində] istəcal etməyəcəklərinə [tələsməyəcəklərinə] qənaət bulunmaqdadır. Kəzəlik [eləcə də] hökuməti-Osmaniyyə bu məsələlər [məsələlər] ilə tək bir müxtirədə tədadı [sayılması] qabil olmayan digər məsələnin bilümmü [bütün] dövlətlərin mürəxxəsləri hazır olduqları halda Konqredə xeyrixahanə və ədalətpərvəranə bir hissə ilə tədqiq və müzakirə ediləcəyinə mütəməindir [əmindir].

Etilaf düvəli-müəzzəməsinin arzu etdikləri şəkildə adılanə və davamlı bir sülh ancaq böylə bir Konqrenin müzakirəti nəticəsində təmin edilə bilər. Dövləti-Osmaniyyə düvəli-müəzzəməyi-etilafiyənin hissiyyəti-insaniyyə, müstəqimanə və xeyrixahanəsinə [bəşəri, müsbət və xeyrixah hisslər bəslədiyinə] son dərəcə etimad etdiyi üçün bu məsələnin [məsələlərin] haqq və ədalətə müvafiq bir surətdə həll ediləcəklərindən bir dəqiqə belə şübhə etməz.

NƏZARƏTLƏRDƏ [NAZİRLİKLƏRDƏ]

- Şamaxı nahiyyə müfəttişi Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə Nəzarətinə [Sosial Təminat Nazirliyinə] müraciətən rica etmişdir ki, Ucarda ambulatoriya məntəqələri güşad edilsin [açılsın]. Zira buradan qaçqınlar Göyçaydan Şamaxıya və Şamaxıdan Göyçaya getməkdədirlər. Habelə, böylə məntəqələr Ağsu və Bərgüşadda da açılmalıdır. Çünki buralarda da yata laq xəstəliyi artmaqdadır.

Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə naziri buna əhəmiyyət verərək Səhhəti-Ümumiyyə Nəzarətindən lazımı tədabir ittixazını [tədbirlər görülməsini] rica etmişdir.

- Şamaxı və Qarabağ dairələrində evləri dağılmış əhali öz yurdlarını təmir etməyə başladıklarından, Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə Nəzarətinə böyük məbləğ lazım olmuşdur ki, onlara müavinətdə bulunulsun. Binaənileyh [ona görə], Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə naziri Maliyyə naziri xəzinəsinə müraciətən rica etmişdir ki, 1919-cu sənəsində Nəzarət [Nazirlik] üçün istiqraz [borc] açılsın. Zira hissə-hissə kredit açılması işi ləngə salır.

- Şamaxı nahiyyə müfəttişi Ümuri-Xeyriyyə və Nafiə Nəzarətinə müraciətən məlum etmişdir ki, bir nəfər pristav Nəzarətdən qaçqınlar üçün müavinət diləmişdi. Nəzarətin əmrinə məbni [əsasən], bir nəfər məmur qaçqınların əhvalını məhəllində [yerində] təhqiq etməyə göndərilmişdi. Məlum olmuşdur ki, qaçqınlar sırasına bir çox varlılar və pristav ailəsi ilə yazılmış imiş. Halbuki,

həqiqətən də müavinətə möhtaclar piş-nihad [təqdim] edilməmişlərdir. İşbu fəqərə [hadisə] Daxiliyyə Nəzarətinə bildirilmişdir.

CƏNUB-QƏRBI ZAQAQAZIYA İSLAMLARININ MÜQƏDDƏRATI

- 1 -

Durəndiş [uzaqgörən] kimsələr işin əvəlinə bilirdilər ki, Qafqazıyanın ümumi vəziyyətinə (Status quo) görə, Cənub-Qərbi Zaqaqaziya islamlarının müqəddəratı mübahisə və münaqişəni mövcud olacaq [mübahisə və münaqişəyə yol açacaq] bəzi məsələləri möhtəvidir [ehtiva edir].

Biz Cənub-Qərbi Zaqaqaziyanın bir az tarixinə də göz atsaq görəcəyik ki, Avropa böyük dövlətləri belə bu məsələni Rusiya və Türkiyə arasında mübahisə və münaqişəli bir şəkildə buraxmışlardır.

1878 rus-türk müharibəsində Batum qalası daha süqut etməmiş ikən, Avropa böyük dövlətlərinin müdaxiləsi ilə Berlin müahidəsini əqd etmək [sazişini bağlamaq] surəti ilə Qars, Batum, Ərdahan sancaqlarının təminatı-hərbiyyə və erməni məsələsi naminə Rusiyaya tərk edilməsi və Qıbrıs adasının da ingilis idarəsinə buraxılması kimi bir etilaf [uzlaşmayla] bu sancaqların islam əhalisinə xüsusi heç bir ixtiyar və imtiyaz verilməmiş və bu siyasət ora islamlarının həyatına xatimə çəkmək istəmişdir.

Deyirlər ki, Qars, Batum, Ərdahan mədəni, maarifi və milli bir tərəqqiyə məzhər [nail] olammaması üzündən si-

yasətən də zəif bir halda qalmasına imkan vermişdir. Bu nöqtəyi-nəzər siyasəti anlamamış, ölçüb-biçməmiş kimsələr üçün təbii görülmə bilər. Fəqət işin bir az əsasına baxan və məsələnin dərinliyini mühakimə edən kimsə üçün büsbütün başqa bir həqiqət ortaya çıxacaqdır.

Əvvəla, etiraf etməli ki, hüddud boy-larında yaşayan millətlər ən çox həyat və məmətin [ölümün] arasında çalxalanıb durmuşlardır. Saniyə [ikincisi], bir döv-lətdən digər dövlətə intiqal edən [keçən] bir ərazi siyasi bəzi təzyiqlər altında qalmışlardır.

Sabiq Almanıyanın Elzas-Loreni, sabiq Türkiyənin Arnavudluğu [Albaniyası], sabiq Rusiyanın Lehistan [Polşa] və Ukraynası və bunun kimi bir çox dövlətlərin bu şərait altında bulunan ərazisi yuxarıda göstərdiyimiz həqiqətlərə eyi bir misaldır.

Bundan başqa, islam millətləri üçün ümumi bir qayda daha vardır ki, daha da bir çox zaman bariz bir həqiqət kimi önümüzə duracaqdır. Bu həqiqət isə şundan ibarətdir ki, başda ta islamların məqami-xilafəti [Xəlifəlik məqamı] olduğu halda bütün yer üzündəki islam millətləri avropalılar nəzərində əməli bir fəlsəfə ilə idarə olunurlar: təzyiq etmək!

Bu təzyiqin bəzi əksüləmələri [əks-təsirləri] çıxır və tibqi [eynən] bəni-israilin o cahansümul, o giranbaha [çox qiymətli] səhifəyi-mücahidəsini görüb oxudur: iş-tə, Türkiyə və İrənin son üç əsrlik həyat və mövcudyyətləri bu səhifəni səhneyi-siyasətdə açılıb-qapatmışdır...

Cənub-Qərbi Zaqaqaziya islamları üçün – və bu nəzəri də olsa – təyini-müqəddərat haqqını Lenin kimi düşünən bir

baş və Rusiya bolşeviklərinin imza etdikləri Brest-Litovsk kimi bir müahidə [saziş] həqiqətən və ciddən lazım idi.

Vəqta ki [o vaxt ki], Brest-Litovsk müahidəsi əqd edilmişdi [sazişi imzalanmışdı], Cənub-Qərbi Zaqaqaziya islamlarının ciddi və səmimi düşünən simaları demokratik bir əsas ilə Cənub-Qərbi Zaqaqaziya istiqlalıyyətinin qövdən feilə [sözdən əmələ] gələcəyinə də ümidvar olmuşlardı. Həqiqətdə də, bizzat əhali arasında öylə qüvvətli bir cərəyan mövcud bulunurdu ki, daima özünə məxsus bir hökumət, özünə məxsus bir idarə üçün can verirdilər. Türklərin bu həvalini [regionu] idarə haqqında göstərdikləri nöqsanlıq və təkasül də [başisoyuqluq da] başı aşmış kimi idi. Bunu olduqca tədqiq və tətəbbö edən [araşdıran] İstanbul, əlviyyəyi-sələsə üçün “xüsusi bir idarəni” “fərmani-hümayun” [Padişah fərmanı] ilə elan etmişdi. Lakin bu bir elan şəklində qaldı. İdarə yenə “əski tas, əski hamam” kimi bir şey idi. Hər halda türklər əlviyyəyi-sələsə islamlarının müqəddəratı haqqında səmimi idilər. Fəqət təcrübədidə və durəndiş [təcrübəli və uzaqgörən] deyildilər. Bu hal əlviyyəyi-sələsə müqəddəratına böyük təsirlər yaptı. Bu cəhəti şimdiki mövzuvi-bəhs [müzakirə mövzusu] etməyəlim.

Biz Cənub-Qərbi Zaqaqaziya islamlarının müqəddəratını tədqiq edərkən bu məsələnin yarım əsrlik tarixini və beynəddüvəl [dövlətlərarası] vəziyyətini yaddan çıxarmayacağıq. Çünki zamanımız siyasət aləmində yek-digərlərinə mərbut [bir-birinə bağlı] bir çox məsələləri ortaya qoymaq surəti ilə bir məcrayi-həll və təlif [həll və uzlaşma yolu] bula bilər.

Daha doğrusu, hərhangi bir məsələnin bəsit ikən mürəkkəbə irca edilməsi [çevrilməsi] və buradan da bir tövhid [birlik] əsasını bulmaq şimdiki ümumi bir qaydadır.

1878-də Ayastefanos və Berlin müahidələrinə [sazişlərinə] görə Rusiyaya tərk edilən Qars, Batum, Ərdahan islamları haqqında mühacirət siyasətini təmin edən bir bənddən başqa bir şey yox idi. Buna müqabil, bizzat ingilis, fransız və alman dövlətlərinin əndişə etdikləri bir məsələ var idi. Bizzat Bismark da bundan ürkmüş idi. O da Batumun Qara dənizə bir məxrəc [çıxış] olması və Türkiyə tamamiyyəti-mülkiyyəsinin [ərazi bütövlüyünün] Rusiyanın mənfəətinə ixlal edilməsi [pozulması] və İstanbula doğru həm quru, həm dəniz yolu ilə istiqbalda [gələcəkdə] Rusiyaya bir imkan verilməsi keyfiyyəti idi.

Bu səbəblə də Berlin müahidəsinə 34-cü maddə əlavə edilmişdi: “Batumu sərbəst liman (porto franko) halına gətirmək həşəmətli Rusiya imperatorunun niyyəti-hümayunlarıdır” [imperatorun niyyətidir] denilmişdi.

Bu maddəyə görə, Batumda heç bir təhkimat [istehkam, möhkəmləndirmə işləri] yapılmayacaq və ancaq ticari bir liman şəklində mühafizə ediləcəkdi. Fəqət sonraları Batumun ən müstəhkəm [möhkəmləndirilmiş] bir liman halına gətirildiyi məlumdur.

Keçən əsrlərdə müahidələr [sazişlər] ancaq zahiri bir sülhü müvəqqədən təmin edə bilən mütəntən [təntənəli] bir məntiq və siyasət ovutması idi. Bir də bu müahidələr Türkiyə və İrana təəllüq etdimi [aid oldumu], iş büsbütün dəyişirdi.

Cənub-Qərbi Zaqafqaziya Rusiya idarəsində ancaq əsgər və polis siyasəti ilə idarə olundu. Bu məmləkətin əhalisi həqiqətdə hicran və atəşli bir ürək acısının ağır təsirləri altında qalmışdı. Kəndi müqəddəratına qarşı hər tərəfdən bu dərəcə qeydsizlik [laqeydlik] göstərilməsi çox əlim [acınacaqlı] bir şey idi. Bu səbəblə də Cənub-Qərbi Zaqafqaziya islamları Türkiyə zamanından qalmış milli maarifi, dini, təarüfü [adət-ənənəni] bütün şəkli ilə mühafizə etməyə və bu surətlə də müqəddəratının böyük bir qismini xilafəti-islamiyyəyə [islam xilafətinə] rəbt etməyə [bağlamağa] əhəmiyyət verirdi. Rus bürokrat idarəsi, işte bu keyfiyyəti bildiyindən dolayı idi ki, əsgər və polis siyasətinə qüvvət və gücünü vermişdi. Bu siyasətlə millət təzviyə olunur [bölünür, parçalanır], bu siyasətlə 1914 fəlakəti əmələ gətirilir, bu siyasətlə erməni daşnaklarına vase [geniş] miqyasda təftin [fitnəçilik] və təhrik vəsaiti [vasitələri] təmin olunurdu.

Fəqət şayani-diqqət [diqqətəlayiq] idi ki, Rusiya Hökuməti bu həvalini [regionu] Qafqaziya millətləri arasında çıxacaq hər hangi bir ixtilal və inqilab üçün bir növ ehtiyat qüvvət şəklində mühafizə etməyə [çalışır] və məsələ Batumda gürcülərə qarşı acaralılardan qayət böyük bir miqyasda milis alayı təşkil edirdi.

Bütün bunlar göstərirdi ki, Cənub-Qərbi Zaqafqaziya islamları haqqında heç bir millət və dövlət məşğul olmaq istəməyir və arabir də paylaşılmaq əməliyyatına daha müsaidsiz bir vəziyyət və tövr alırlardı [mövqe tuturdular]. Gürcülərin acaralılara 1914 vəq'ələri [hadisələri] əsnasında maddi-mənəvi yar-

dımlara qalxışmaları da bu nəticədən çıxır, Batum oblastının Gürcüstan ərazisinə daxil olması arzusundan irəli gəlirdi. Məqələmin ikinci qismini gürcülərin Batum oblastı haqqında mətəlibin[in] [tələblərinin] nə dərəcəyə qədər doğru bir şey olduğunu tədqiqə buraxaraq, bu məqaləni burada bitirəlim!

Ə. Həmdi [Qaraağzadə]

ADVOKAT MƏHKƏMƏNİ QƏBUL ETMƏYİR!

Toyuq yumurta yumurtladığı halda öylə qaqqıltı, öylə qışqırıqlar çıxardar ki, tamam qonşuları həyəcana gətirər. Həmçinin bəzi cəmiyyət xadimləri əhalinin ucuz şöhrətlərini qazanmaq üçün cüzi ittifaqları sərlövhə ittixaz edərək [kiçik təsadüfləri, hadisələri şişirdərək] aləmi səs-küylə doldururlar, milçəkdən fil yaradırlar.

Bugünlərdə Bakı advokatlarından Miron Yakovleviç Şor cənabının Murtuza Muxtarov cənabları tərəfindən təhqir olunması fəqərəsini [hadisəsini] qəzetələrdə oxuduq. Həqarətin [təhqirin] səbəbləri və bunun qövlənmi, feilənmi [sözlə yoxsa feili surətdə] icrası barəsində qəzetələrdə heç bir şey yazılmamışdı. Məsələnin bir çox cəhətləri oxucular üçün qaranlıq və üstüörtülü qaldı. Burasını şərh və bəyan etmək təhqir olmuş zətin vəzifəsi idi. Lakin bizə məlum olmayan səbəblərə görə, o cənab burasını əhaliyə anlatmadı. Bəlkə heç anlatmaq da istəmədi. Bunu biz oxucular ondan tələb etməyə ixtiyarımız yoxdur. Çünki

ola bilsin ki, o cənab bu üstü pərdəli cəhətləri oxuculara deyil, sud məhkəməsinə təqdim edəcəkdir. Böylə olan surətdə bir bu qədər cəmiyyətlərdə yapılmış etirazların, bəyanatsız qətnəmələrin qəzetə sütunlarında dərcinə nə ehtiyac görülmüşdür? Madam ki, həqarətin əsbabı [təhqirin səbəbləri] qəzetə oxucularına məlum deyildir, zalımın zülmü və məzlumun da məzlumiyyəti aşkar olmadığı cəhətə, Şor cənabı heç vaxt əhalinin bu barədə gözləniləcək meyil və rəğbətini qazanammayacaqdır.

Filhəqiqə [doğrudan da], Şora qarşı nə kimi həqarətlər yapılmışdır? Həqarətin yapılmadığına bəis nə olmuşdur? Bunları bir çox cəmiyyətlər göstərmədən etirazlar qət etmişlər və etirazlar da qəzetələrdə peydərpey [bir-birinin ardınca] dərc olunmaqdadır.

Nə isə, Şor cənabı məhkəmə mü-təxəssislərindən olduğu halda məhkəməyə deyil, ənvai [müxtəlif] cəmiyyətlərə müraciət edir. Bundan böylə məlum olur ki, Şor cənabı məhkəmə vasitəsilə bu məsələdə heç bir haqq qazana bilməyəcəyini dərk edib, dərdini ənvai cəmiyyətlərə söyləyir. Qeyri-təbii etirazlarla əfkari-ümumiyyəni [ictimai rəyi] öz tərəfinə cəlb edir. Bəlkə cəmiyyətlərə bu müraciətlər ucuz bir reklammadan (şöhrətdən) ibarət olaraq məsələnin müqəddiməsi ədd [hesab] olunur.

Olar ki, sonradan məhkəməyə də müraciət olunsun. Zira, etiraz yapmış cəmiyyətlərin biri buna işarə etmişdir. Hərgah, məsələ məhkəmə əli ilə xitam-pəzir olacaqdırsa [qurtaracaqdırsa], daha bir bu qədər cəmiyyətlərə yüyürüb yortmağın mənası nədir?

Ya məhkəməyi-ədliyyənin [ədalət məhkəməsinin] qətnaməsi, ya da əfkari-ümumiyyənin [ictimai rəyin] mənəvi və təsəlliab [təsəlli olunan] bir tənqidi!

Bundan əlavə, madam ki, ədliyyə məhkəməsi təcavüzkarın təcavüzatını qərara almamışdır, yəni müqəssirin təqsiri sübut olunmamışdır, nə haqla cəmiyyətlərin bəzi etiraz və bəzi də məqhur [qəhr olunan] üçün izhari-təsliyə etmişlərdir [təsəlli, ürək-dirək vermişlər]. Fərz edəlim ki, bu nöqtəni cəmiyyətlərimiz anlamamışlardır. Bunu, hərgah, hüquqşünasların məşhuru Şor cənabı da düşünməmişsə, vay olsun bu kimi hüquqşünaslara möhtac qalmış əhalinin halına!

Muxtarov-Şor müsadiməsi [toqquşması] hər gün eşitdiyimiz və müşahidə etdiyimiz yüzlərcə vüqu bulan [baş verən] təbii və adi müsadimələrdən biri olduğu cəhətə, bir bu qədər cəmiyyətləri və qəzetə sütunlarını işğal etməyə ehtiyac yox idi və nəzərə öylə gəlməsin ki, bizim məqsədimiz müqəssir tərəfi hər nə tövr olsa təmizə çıxarmaqdır. Ancaq məsələyə bu axır vaxtlarda təfriqə [ikitirəlik] və millətbaqlıq donu geydirildiyi üçün bu kimi müfəssid [fitnə-fəsad törədən] cərəyanın və bundan tövliid edən [əmələ gələn] provokasiyanın önünü almaq niyyətilə işbu məqaləni qələmə aldıq.

Məlum olduğu üzrə, Şora qarşı, guya yapılmış həqarəti birinci dəfə Mərkəzi Ev Komitəsi elan etmişdir və izhari-etiraz ilə [etiraz bildirməklə] bərabər bunu da qət etmişdir ki, hərgah Şor cənabı məhkəməyə müraciət edərsə, advokat yoldaşları onun hüququnu və tələbatını müdafiə etsinlər. Necə ki məlumdur, Mərkəzi Ev Komitəsinin ərkani-heyəti [heyətinin üzvləri] inqilabdan sonra bیکar qalmış Şor kimi məşhur advokatlardan ibarətdir ki, “Sentrodom” adlı süni bir idarə icad edib uprava [Şəhər idarəsi] işlərini qəsb etmişlərdir. Təbiidir ki, burada yoldaşlardan sıxı ittihad [birlik] və tərəfdarlıq tələb olunur. Odur ki, Mərkəzi Ev Komitəsi öz məclisində yaptığı etiraza kifayət etməyərək, hələ Şəhər Dumasını da özü kimi bir etiraz yapmağa dəvət edir.

Şöhrət və şan tamahı Şor cənabını bir hala salmışdır ki, bu iki məclisin qətnamələrinə qane olmayaraq, üçüncü bir məclisin etiraz yapmağına razı olur. Bu da Yəhudi Milli Komitəsinin 16 nisanda vəqə olmuş fəvqəladə (?) məclisindən ibarətdir. Ancaq burası məlum olmadı ki, bu fəvqəladə məclis kimin vəsatəti ilə dəvət olunmuşdur. Lakin mənəcə, vəsatətçi kim olursa-olsun, burada işlədiyi qəbahətini düşünməmişdir. Tamam yəhudi milləti üçün bu bir həqarət deyilmi ki, onun milli komitəsini fəvqəladə bir məclisə ancaq bir etiraz yapmaq üçün dəvət edirlər?

– İki şəxsin müsadiməsini təhqiq etmək üçün fəvqəladə bir məclis dəvət olunur. Əcəba, nə olmuşdur? Qiyamətmi qopmuşdur?

– Bundan artıq nə olacaq ki, bir müsəlman bir yəhudini təhqir etmişdir. Binaənileyh [ona görə], Yəhudi Milli Komitəsi yığılsın da buna bir çarə etsin.

Totalım ki, sabah bir yəhudi də bir müsəlmanı təhqir etdi. Bunun üçün milli müsəlman komitəsi də fəvqəladə bir məclis dəvət etsə, doktor Quxman ilə advokat Şor cənabı buna nə nəzərlə

baxarlar? Buna müfəttinlik və provokasiya deməzlərmi? Azərbaycanın ədliyyəsinə nə gəlmişdir ki, milli komitələrə müraciət olunur? Bəsdir təfriqəçilik, bəsdir müfəttinlik. Məhkəmənin qapısı açıqdır. Şor cənabı buyursun və haqqını da müdafiə etsin. Onun kimi advokata qəyyum nə lazımdır?

F[ərhad] A[ğzadə]

ASARI-ƏTİQƏMİZƏ [TARIXİ ƏSƏRLƏRİMİZƏ] DAİR

Keçən sənə Ömər bəy Abuyev cənablarının təşəbbüsəti sayəsində Bakıda Asari-Ətiqə Cəmiyyəti təşəkkül tapmışdı. Cəmiyyətdə bir çox ziyalılarımız da iş-tirak edirdi. Məqsəd Bakıda və Qafqazıyanın başqa-başqa nöqtələrindəki islam asari-tarixlərini [islam tarixi əsərlərini] birər abidə şəklinə salmaq, millətin varlığını bütün nəsli-atiyə [gələcək nəsillə] göstərmək, onda ruh oyatmaq idi.

Məqsədin nə qədər ali, nə qədər şayani-təqdir [təqdirəlayiq] olduğunu yazmaq bicaadır [yersizdir]. Zira bunun misalını bütün kürreyi-ərz[də] filcümlə [ümumiyyətlə], xüsusən Avropada görmək və onun nətəyici [nəticələri] ilə hər addımda təmasda bulunduğumuz hər gün belə olur.

Bu gün vətənimiz adlandırdığımız Azərbaycanı bizə məşru [qanuni] vətən qərar verən xalqın “bizimidir” deməsi deyildir, Azərbaycandakı tarixi asardır. Bakının bizim paytaxtımız olduğunu aləmə sübut edəcək bir amir [abadlıq, ti-

kili] varsa, o da fəqət [sadəcə] “İçərişəhər” namı [adı] ilə məşhur dar soyaqlı hissədəki “Xan sarayları”, məscidlər və başqa bu kimi abidələrdir. Hər məzbur [danışılan] tarixdən qüvvətli, hər xalq sözündən əsaslı olsun gərək.

Sabiq Asari-Ətiqə Cəmiyyətimiz birinci iqdamatından [addımlarından] olaraq təntənəli surətdə “Xan saraylarını” əlinə aldı. Məlumatımıza görə, bir çox layihələr də tərtib verilmişdi ki, saraylar təmizləndikdən sonra, həqiqi bir abidə şəklinə gətirilməli idi. Təəssüflər olsun ki, Mart hadisəti-əliməsindən [kədərli Mart hadisələrindən] sonra cəmiyyət öz fəaliyyətinə xitam verməyə məcbur oldu.

Yenə əski qayda üzrə “Xan sarayları”, “İçərişəhər” müsəlmanları üçün bir məzbələ [zibillik] ola qaldı. Bu gözəl binaların insanı heyrətdə buraxan üsuli-memarisini, müəzzəm [əzəmətli] alaqaqıları, möhtəşəm məhkəmə və başqa yerləri heç kəsi məhsus etməyirdi [heç kəsdə hissə oyandırmırdı]. Şayiata görə, təcəddüd etmiş [bərpa edilmiş] Asari-Ətiqə Cəmiyyəti heç bir iqdamatda bulunmayırdı.

Bakı Politexnik məktəbi və 3-cü Ali-ibtidai məktəbi rəsim və heykəltəraşlıq müəlliminin [müəllimlərinin] Yakov İosifoviç Keylixis nam [adlı] bir cənab həməm “Xan saraylarını” bir abidə şəklinə salmaq, millətin tarixi asarını olduğunu bütün dünyaya göstərmək kimi alicənabanə bir təşəbbüsə düşdü.

Etdiyimiz müsahibədə Keylixis cənabları müsəlman ziyalılarının nə qədər kəmətinə [etinasız], nə qədər ruhən yorğun olduğunu qeydlə, Azərbaycan türkləri üçün “Xan sarayının” tarix və mə-

dəniyyət nöqtəyi-nəzərindən nə qədər ziqiyət [qiymətli] bir bina olduğunu söyləyirdi.

“Tarixi asar abidə kimi nəzərə çarpırsa bütün insanlar o abidə qarşısında diz çökməyə məcbur olar. Abidə məzbələ kimi görülsə, hər gələn heç olmazsa oraya bir daş atacaqdır” – dedi.

Keylixis cənabları Maarif Nəzarəti və başqa müsəlman təşkilatlarına müraciətdə bulunmuşsa da, hələlik bir müavinət [köməklik] görməmişdir. Fəqət böylə kəmetinalıq bu zati naümid etməmişdir. *“Mən yəhudiyyə, fəqət nəq-qaşam, gözəl bir abidənin xaraba qalması mənim gözlərimi qamaşdırır”* – deyir.

Axır vaxtlarda *“adı var, özü yox”* Asari-Ətiqə Cəmiyyətinin əzası [üzvləri] Keylixis cənablarının mükərrərən [dəfələrlə] etdiyi müraciətinə məbni [əsasən] bir sandıqça günü tərtib etməyi qərara almışdır. Bu gündən gələcək mədaxil ilə *“Xan sarayları”* təmizlənəcək, təmir ediləcəkdir. Keylixisin layihəsinə görə, *“Xan sarayları”* təmizləndikdən sonra oranı bir müzəxana [muzey] etməlidir. Həyətdə ağaclar əkdirilməlidir. Sənayeyi-nəfisə [incəsənət] kursları açılmalıdır. *“Böylə olarsa millət öz qədrini və atababalarının qədrini bilməyə məcbur olacaqdır. Zira işsiz vaxtlarını müzəxana, musiqi, heykəltəraşlıq, nəqqaşlıq kurslarında keçirməklə bərabər, hər gün tarixlərini də xatirlərinə gətirəcəklər.”*

Keylixis cənablarının təşəbbüsünün şayani-təqdir və ibrət [təqdir edilməyə və ibrət alınmağa layiq] bir təşəbbüsət olmağını qeydlə, lazımı təşkilatın ona müavinətdə bulunmasını rica və tə-

mənna edirdik. Millət isə asari-ətiqə günündə öz müavinətini göstərəcəkdir, ümidindəyiz.

Ayn. Rüşət

MƏTBUAT

“Naş put” qəzetəsi Bakı bolşeviklərinin fəaliyyətindən bəhslə yazır ki:

“Bakı kommunistləri Azərbaycan Cümhuriyyətini məhv və onun yerində Moskva Şura Hökuməti nəsb etmək [qurmaq] yolunda zəminə hazırlayır, müzakirət icra edir, hazırlaşır və müttəhid [birləşmiş] sosialist, daha doğrusu rusiyaçı cəbhə əmələ gətirirlər. Ümum [bütün] rusiyaçı fırqələr bu xüsusda çox işləyirlər. Fəqət bu məhəl verilməz [yolverilməz] cinayətکارانə fəaliyyət Kəsbkarlar İttifaqlarının [Həmkarlar İttifaqlarının] son syezdində [qurultayında] açıq və müəyyən bir şəkil almışdır. Məzkur [deyilən] syezdin qəbul etmiş olduğu qərarınə göstərir ki, Azərbaycanda rus hökuməti tərəfdarı olan kommunistlər, sosial-demokratlar və sosial-revolusionerlər [sosialist-inqilabçılar] bizim üçün yeni imtahanlar, yeni qanlar hazırlayırlar.”

Fəqət qəzetəni ümum fırqələrdən ziyadə *“Hümmət”* fırqəsinin fəaliyyəti, bu uğurda çalışması acındırır. Binaənileyh [ona görə], *“Hümmət”* fırqəsinin fəaliyyətinə nəqli-kəlam edərək [sözü gətirərək] deyir ki:

“Bu siyasi macərəculuqda [avantürizm] “Hümmət” fırqəsinin oynadığı rolları biz ürək ağrısı və can acısı ilə qeyd etməliyiz. Hümmətçilər bəyan etmişlər ki, əgər syezd ümumi bir qərarınə

qəbul etməsə, o halda hümmətçilər kommunistlərin, yəni Rusiya Bolşevik Hökuməti tərəfdarı olanların formulasına səs verəcəklərdir. Azərbaycan və sair Zaqaqaziya cümhuriyyətləri məsələsi haqqında kommunist hümmətçilər deyirlər ki, Zaqaqaziya, Dağıstan və Türkünstan o vaxt birləşə bilərlər ki, həman ölkələr[də] şura (bolşevik) hökuməti təcidd [bərpa] edilsin.”

Hümmətçilərin hərəkətini qeyddən sonra, yenə İttifaqlar syezdinin fəaliyyətinə qayıdaraq qəzetə yazır ki:

*“Siyasi həyatı idarə üçün syezd bir “mərkəz” seçmişdir. Bu surətlə həman mərkəz bolşeviklərin siyasi mərkəzidir. Burada 15 üzvün 11-i kommunistdir. Bundan anlaşılır ki, Bakının türk olmayan ümum demokratiyası [bütün xalqı] kommunizm tərəfinə dönmüş və onlarla bərabər *“Hümmət”* fırqəsi də onlarla gedərək Azərbaycanda Rusiya Bolşevik Hökuməti əmələ gəlməsinə ciddən çalışır. Müsəlman olmayan Bakı demokratiyasının siyasi vəziyyəti böylədir. Bu hərəkətə heç şübhəsiz bizim istiqlalımızın düşməni olan ünsür dəxi bilafərqi-məslək [məslək fərqi olmadan] hüsn-rəğbət göstərir. Təəssüf edərək ki, bu işdə *“Hümmət”* fırqəsi də iştirak edir.”*

Axırda bu məsələdə *“Müsavat”* fırqəsinin öhdəsinə düşən vəzifədən bəhslə deyir ki:

*“Həmişə öz millətinin və öz camaatının demokratik təbəqələrinin mənafeyi qarovulunda duran *“Müsavat”* fırqəsi gələcək siyasi hadisələri ciddi surətdə nəzərə almalıdır. Fırqə olmaq üzrə öz milləti qabağında məsul olaraq o *“Müsavat”* həmişə gərək hangi tərəfdən*

olur-olsun, məmləkətin nizam və asayişini təzalzülə [sarsıntıya] gətirə biləcək hər bir hərəkətə qəti surətdə müdaxilə qılsın.”

Yalnız *“Müsavat”* deyil, Azərbaycan istiqlalını şüar etmiş olan bütün türk-islam qardaşlar ayıq olmalı və hangi tərəfdən istiqlalımıza bir xətdər hiss edilsə – sağdanmı, soldanmı – onu rəf və dəfə [aradan qaldırmağa və dəf etməyə] hazır və mühəyya olaraq bir tənə-vahid [vahid bir bədən] kimi müdafiyyə qalxışmalıdırlar.

BAKI XƏBƏRLƏRİ

Yeni sui-niyyət

Neçə gün bundan əqdəm [qabaq] Azərbaycan Cümhuriyyəti və istiqlaliyyətinin əleyhinə hazırlanmaqda olan böyük bir sui-niyyət [terror] və xəyanət kəşf edilməsini xəbər verməklə *“xainlərin yuvalarından birisi dağıldı”* deyər böylə xəyanətlərin daha bir neçə yerdə olduğunu göstərmişdik. Böylə də oldu.

Srağagün təhərri [axtarış] polisəsi nəçalnik Kamenisti küçədə vaqe Əmiraslanov qardaşlarının evində bir çox şübhəli şəxslər olduğunu xəbər alaraq məzkur [adı çəkilən] evi polis nəfəratı [nəfərləri] ilə əhatə edib axtarış icra etməyə başlamışdır. Axtarış nəticəsində orada gizlənmiş və hökumət əleyhinə sui-niyyət hazırlamaqda proqram və planlar tərtib edən 6 şəxs tutulmuşdur ki, onların içində sabiq Biçeraxov dəstəsi və Qafqaziya-Kaspi hökuməti rəisi Voskresenski, *“Sentrokaspi”* müdiri Merfilov, general Radko-Dmitriyevin oğlu və Nəcəf Əmiraslanov dəxi vardılar. Qalan iki

nəfəri də Könüllü ordunun ərkani-hərb [hərbi qərargah] zabitləridirlər. Tövqif edilənlər [tutulanlar] Nəcəf Əmiraslanov ilə bərabər həbsxanaya göndərilmişlərdir. Binanın alt mərtəbələri axtarıldıqda, padvalda [zirzəmidə] külli miqdarda azuqə – 200 kisə un, neçə min ayaqqabı, düyü, çay, qənd, kişmiş və qeyri ləvazimat və həmçinin silah və çoxlu patron, iki dənə böyük minik avtomobili tapılmışdır. Tapılan şeylərin hamısı həcz [müsadirə] edilib hökumətin təsərrüfünə [ixtiyarına] keçmişdir. Təhqiqat davam edir.

Pambıq işləri

Quba uyezd naçalniki [qəza rəisi] Bakı gubernatorunun sualına cavabən məlum etmişdir ki, Quba uyezdində pambıqçılıq işləri yoxdur. Bütün uyezdə bu il heç bir yerdə pambıq əkilməmişdir.

Hadisat

- Suraxanski küçə 61 nömrəli evdə sükunət edən [yaşayan] Sara xanım Abdulla qızı həman evdə sükunət edən Məryəm Tağı qızını dəhrə (qiyməkeş) ilə vurub ağır surətdə yaralamışdır. Sara tövqif [tutulmuş] və həbs edilmişdir.

- Digah kəndi əhilləri Şahrza Hacıbaba oğlu, Mirzə Həbib oğlu, Balakərim Ağakərim oğlu həman kəndin əhli molla Ağamalı Cəfər oğlunu evindən çağıraraq, o, bayıra çıxdıqda tapança güllələri ilə atıb öldürmüşlər.

- 5-ci Paralelni küçədə Şamaxı uyezdi Mərzə kəndi əhli Məhəmməd Əhməd oğlunun meyiti tapılmışdır. Məzkurun [adı çəkilən şəxsin] kimin tərəfindən öldürüldüyü məlum olmamışdır.

- Nisanın [aprelin] 22-də Bakıya gətirilən ərzaq:
buğda 16.855 put;
un 8.241 put;
kartof 2.125 put;
arpa 4.618 put;
saman 3.000 put;
ot 2.095 put.

FƏHLƏ HƏYATI

Suraxanıda

Srağagün, aprelin 22-də Suraxanı “Narodni dom”unda [Xalq evində] Suraxanı mədən dairəsi əməlləri [fəhlələri] və həman kənd əhalisi nümayəndələrinin yığıncağı vaqə olmuşdur [baş tutmuşdur]. Yığıncaqda 300 nəfərə kimi fəhlə və kəndçilər hazır olmuşdur. Məclis açıldıqda, bugünlərdə Batumdan və Zaqafqaziyanın başqa yerlərini gəzib qayıtmış olan Səməd bəy Əlişgəndərzadə “Azərbaycan əyalətləri” ünvanında məruzədə bulunub və bu barədə ətraflı bəyanat vermişdir. Bədəhu [sonra], Piri Mürsəlzadə “Qafqaziya cümhuriyyətləri və Könüllü ordu” mövzusunda mühazirə oxumuş və Qafqaziyada xırda hökumətlər və ələlxüsus Azərbaycan istiqlaliyyətinin keçirməkdə olduğu əhvali-fövqəladəni və həmçinin şimaldan ümum Qafqaziya və Azərbaycan demokratiyasını təhdid edən qara qüvvələrin hərəkəti haqqında müfəssəl surətdə məlumat vermişdir. Mühazirədən sonra əməllər və kəndçilərə əlaqəsi olan bir neçə məsələ müzakirə edilib zeyldəki [aşağıdakı] qətnamə müttəfiqülqövl [yekdilliklə] qəbul edilmişdir.

“Biz, Suraxanı mədən dairəsi əməlləri və kəndçilər bir yerdə cəm olub əhvali-hazirə haqqında məlumatı eşitdikdən sonra böylə qərara gəldik ki, şimaldan Azərbaycan və ümum Qafqaziya demokratiyasını təhdid edən qüvvənin önü alınması üçün hökumətdən ciddi iqtisadi addımlar tələb edilsin və kəndimiz bu barədə heç bir fədakarlıqdan çəkinməyəcəyimizi dəxi bəyan edirik. Naxçıvan, Şərur və Borçalı uyezdlərinin Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olduğu üçün onların Azərbaycana mülhəq edilməsi [birləşdirilməsi] hökumətdən və Tiflis Konfransından tələb edilsin. Axıska müsəlman əhalisinin çətin və ağır hallarını və 500-dən ziyadə müsəlman kəndlərinin talan edilmələrini nəzərə alaraq, tezliklə onlara yardım və müavinət edilməsi hökumətdən tələb edilsin. Suraxanı mədən dairəsində əməllər və kəndçilər camaat dükanı və aşbazxana açılmağa hökumət dəxi bir qədər müavinətdə bulunsun. Avqust ayında müsəlman əməllərinin qaçdıqları günlərin məvacibləri mədən sahiblərindən tələb edilsin. Bu tələbatı qövlədən feilə [sözdən işə] gətirmək Türk Ədəmi-Mərkəziyyət “Müsəvat” firqəsinin Bakı komitəsinə həvalə olunur.”

Bundan sonra beş nəfərdən ibarət bir komissiya təşkil edilir ki, dükən və aşbazxananı açmağa şüru etsin [başlasın] və yığıncaq bununla xitam bulmuşdur.

Dəlləklər İttifaqında

Dəlləklər İttifaqının müvəqqəti nümayəndələr heyəti ümum yoldaşlarından rica edir ki, cümə günü saat 10-da Parlaman binasında hazır olub bir neçə

mühüm məsələləri müzakirə etsinlər. Yoldaşların vaxtı-müəyyəndə [müəyyən edilmiş vaxtda] gəlmələri rica olunur.

ERMƏNİ MƏTALİBİ

Ermənistanın böyük hüdudu haqqında xəyalpərvəranə müxtirəsi [yazılı qeydi, müraciəti] Avropa mətbuatı tərəfindən müzakirə edilməkdədir. Fransa mətbuatının bu xüsusdakı mütaliəsindən [fikirlərindən] bir qismini nəql etmişdik. Bu kərə də ingilis mətbuatından “Deyli teleqraf” qəzetəsinin Sülh Konfransı nəzdindəki müxəbirinin [müxəbirinin] erməni mətalibi [tələbləri] haqqında qəzetəsinə göndərdiyi aşağıdakı məlumatı nəql edirik:

“Erməni mütəssilləri [nümayəndələri] tərəfindən dün [dünən] Sülh Konfransı hüzurunda bəyanatda bulunuluncaya qədər erməni mətalibinin dərəcəyi-ittisası [genişliyinin dərəcəsi] haqqında heç kimsədə tam bir fikir yox idi. Ermənilərin əzəmi mətalib dərmiyan etməyə [maksimum tələblər irəli sürməyə] meyl etmələri mövcubi-heyrat [heyratımız] bir şey deyildir. Ermənilər təbiətləri etibarlı ilə bazarlıq xüsusunda mahir adamlardır. Hal-hazır kəndi lehlərində bir bazarlığa girişməyə müsəid bulunca, bittəb [təbii olaraq], fürsəti ehmal etməmişlərdir. Bununla bərabər, ermənilər tərəfindən tələb edilən ərazinin vüsəti Parisdə az-çox mövcubi-heyrat olmuşdur. Ermənilər, dərmiyan etdikləri müddəiyyətin [iddiaların] mühiqq [haqlı] olduğunu irqi nöqtəyi-nəzərdən isbat edəmməzlər. Hər nerədə iqtisadən az-çox əlaqədar bulunurlarsa,

orasına iddiayi-təsərrüf [yiyəlik iddiası] etmişlərdir. Bu cümlədən olaraq Şərqi an mühüm mərkəzi-ticarətlərindən olan İsgəndərün, Adana və Trabzonu da istəmişlərdir. Yəni, ermənilər həm Avropadan Asiyanın qərbi-cənubusına gedən şiməndifər [qatar] xətti güzərgahından bir parçanı, həm də İraqın təbii iskaləsi [limanı] olan limanı tələb etmişlərdir. Bu mətəlibdə bulunanlar tələblərinin rədd ediləcəyini pək əla bilirlərdi. Digər tərəfdən, vəhşiyənə qitəllərin [qırğınların] qurbanı olan bu bədbəxt millət haqqında pək sıxı surətdə davranılması, iddiayi-təsərrüf etdikləri hər yer haqqında mütləq əhalisinin arayı-ümumiyyəsinə [referendumuna] müraciət edilməsi və qitədən sonra qalan nüfusuna [əhalisinə] nəzərən əksəriyyəti təşkil edib-etmədiyinə baxılması da caiz [uyğun] deyildir.

Erməniləri yaxından tədqiq edən hər kəs şurasına vaqifdir ki, ermənilərin müstəqil bir cümhuriyyət vücudə gətirə bilmələri bir az gücdür. Tibqi [eynilə] musəvilər kimi ermənilər də bədəni ilə deyil, dimağı [beyni] ilə çalışmağa alışmış bir irqdir. Ermənilər bu hallarla iftixar edirlər. Bir musəvi hökuməti təşəkkülünə nə kimi məvəne [maneələr] varsa, ermənilər haqqında da eyni maneələr mövcuddur. Bir əsgəri təbir [hərbi termin] ilə məqsədi ifadə edəlim. Ermənilər arasında pək çox zabıt, pək az nəfər [sırası əsgər] vardır. Məmləkətləri daxilində iştiğalati-ziraiyədə [əkinçilik işlərində] buluna biləcək olan kürdlər kəndilərinə xəsmi-candır [can düşmənidir]. Bu əsbab [səbəblər] dolayısıyla ermənilər Cəmiyyəti-Əqvamin [Millətlər Cəmiyyətinin] himayəsinə möhtacdır. Kəndiləri üzərinə icrayi-vəsayətə

məmur ediləcək [qəyyumluq vəzifəsi tapşırılacaq] dövlətin vəzifəsi pək ağırdır. Bu dövlətin yeni məmləkətinin inkişafı-ziraisi [kənd təsərrüfatının inkişafı] üçün lazım gələn vəsaiti tədarük etməsi lazım gələcəyi kimi, ermənilərlə kürdlər arasında təmini-asayiş xüsusunda da pək böyük müşkülətə uğrayacaqdır. Mali nöqtəyi-nəzərdən [maliyyə cəhətindən] Ermənistanın vəziyyəti digər yeni məmləkətlərdən çox müsaidir. Ermənilər zəngindir. Dünyanın hər tərəfinə dağılmış olan erməni ticarətinin bir qismi hər halda sərmayələrini alaraq məmləkətlərinə övdət edəcəklərdir [qayıdacaqlardır].”

Doktor
Ağahüseyn Kazımov

Gəlib naxoşları yenə qəbul etməyə başlayıbdır. Əmrəzi-daxiliyyə [daxili xəstəliklər]. Qəbul edir səhər saat 10-dan 11-ədək; axşam saat 5-dən 7-yədək. Ünvan: Parapet, Şəfi İbrahimovun evində 3-cü mərtəbə. Telefon: 86-27.

5780

Doktor
Musa bəy Rəfiyev

Daxili əmrəzi [xəstəliklərə] düçar olan naxoşları qəbul etməyə başlamışdır. Səhər saat 9-11-ə kimi. Axşam saat 5-7-yə kimi. Ünvan: Armyanski, nömrə 15. Telefon 16-80.

b-37

Arvad diş həkimi
M. S. İdaşkina

Naxoşları qəbul edir səhər saat 9-dan axşam saat 6-ya kimi. Ünvan: Nikolayevski küçədə 25 nömrəli evdə. Telefon 32-41.

2629

Diş həkimi**S. M. Hamburg**

Nikolayevski küçədə nömrə 29, Parlaman qarşısında. Telefon 5-96. Dişlərə və ağıza müalicə edir. Kauçuk və qızıl üzərində süni dişlər qayırır. Dişləri və kökləri ağrısız çıxarır. Qəbul edir səhər saat 9-dan 2-yə kimi; axşam saat 4-dən 7-yə kimi.

5767

Diş həkimi**Altmanın müalicəxanası**

Şamaxinski küçə nömrə 20, 2[-ci] paralelni küçənin küncündə aptek ilə rubəru [üz-bəüz]. Telefon nömrə 18-73. Dişləri ağrısız çəkir və doldurur. Kauçuk və qızıl üzərində süni dişlər qayırır. Müsəlman xanımları ayrıca qəbul edir.

5783

Petroqraddan gəlmiş doktor
İshaq Avetisoviç Atayans
(professor Mixaylovun müavini)

Mamalıq, qadın və urologiya naxoşluğuna mübtəla olanları qəbul edir. (Bövl [idrar] yolu azarına, köhnə və təzə süzənəyə müalicə edir.) Bövl yolunu elektrik aləti ilə müayinə edir. Hər gün saat 3-dən 6-ya kimi. Çaharşənbə günləri fəqirləri pulsuz qəbul edir. Ünvan: Telefonu küçədə nömrə 6.

8710

Müvəqqəti müdir:
Haçıbəyli Üzeyir

QEYD VƏ ŞƏRHLƏR**Teleqraf xəbərləri**

səh. 454. “müxrib”: kiçik və sürətli hərbi gəmi; destroyer.

Sülh ətrafında

səh. 456. “Beynəlmiləl Büronun katibi...”: söhbət II İnternasionalın daimi icraedici orqanı olan Beynəlxalq Sosialist Bürosundan gedir.

“Huysman”: qəzətdə “Qusman” kimi verilmişdir.

“Tan”: 1861-1942-ci illərdə Parisdə fransız dilində nəşr edilən gündəlik “Le Temps” [Le Temps] qəzeti.

“İstanbulun yunanlara verilməsi haqqındakı şayiənin doğru olub-olmaması barəsindəki suala cavabən gürcü heyəti üzvü demiş ki:” Belə başa düşmək olar ki, burada söhbət Nikolay Yakovleviç Nikoladzedən gedir.

“Tiflisdə böylə rəydedirlər ki...”: belə başa düşmək olar ki, bu sözlər də Nikoladzenin müsahibəsindən götürülmüşdür.

Qəzetələrdən

səh. 457. “4-lər Şurası üzvlərindən”: qəzətdə “9-lar Şurası üzvlərindən” getmişdir.

Türkiyədə

səh. 458. “Bu günə Darülfünunun iki şöbəsi vardır”: burada söhbət “Darülfünun-Şahanə” yaxud “İstanbul Darülfünunu” adlanan ali təhsil qurumundan gedir. Bu qurum 1933-cü ildə həyata keçirilən islahatla İstanbul Universitetinə çevrilmişdir.

“Bayəzid”: İstanbulun Fatih ilçəsinin (rayonunun) sərhədləri daxilində yerləşən məhəllə.

“Bu halda, xanımlarla əfəndilərin...”: qəzətdə “bu halda” yerinə “bir halda” getmişdir.

Türkiyənin müxtirəsi

səh. 459. “İqdam”: 1894-1928-ci illərdə İstanbulda türk dilində nəşr edilən gündəlik siyasi və elmi qəzet.

səh. 460. “İlva”: Osmanlıda “il” ilə “ilçə” arasında inzibati ərazi vahidi.

Səh. 461. “Rum 1.144.612, yüzədə 9”: qəzetdə “1.144.612” yerinə “11.144.612” getmişdir.

“Musəvi və əcnəbi 93.364, yüzədə 1”: qəzetdə “yüzədə 1” yerinə “yüzədə 8” getmişdir.

“Sarı kitab”: Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin XIX əsrin axırları – XX əsrin əvvəllərində nəşr etdiyi diplomatik sənəd toplusunun ümumi adı.

“...əqəliyyətlərə sərbəstiyi-inkışaf haqqı...”: qəzetdə “inkışaf” yerinə “inkışafını” getmişdir.

səh. 462. “Vilayati-sittə”: (altı vilayət) Burada söhbət Osmanlı dövlətinin Ərzurum, Van, Mamurətüləziz, Diyarbəkir, Sivas və Bitlis vilayətlərindən gedir. Bu vilayətlər, Rusiya və Qərb dövlətləri tərəfindən, bölgədə erməni dövləti qurulması layihəsinin tətbiq sahəsinə çevrilmişdi. Bu vilayətlərə “Ermənistan” yaxud “Erməni vilayətləri” deyilməyə, San-Stefano və Berlin sülh müqavilələrindən sonra başlanmışdır. 1877-1878 Türkiyə-Rusiya müharibəsi nəticəsində 3 mart 1878-ci ildə imzalanan San-Stefano sülh müqaviləsinin XVI maddəsində bu bölgədən “Ermənistan” deyə söz edilmiş və Türkiyənin burada dərhal reformlara başlaması, həmçinin erməni əhalisinin təhlükəsizliyini təmin etməsi tələb edilmişdir. 13 iyul 1878-ci ildə imzalanan və San-Stefano müqaviləsinin Türkiyə üçün ağır şərtlərini müəyyən ölçüdə yüngülləşdirən Berlin müqaviləsində də bu bölgədən “ermənilərin yaşadıkları vilayətlər” deyə söz edilmiş və eyni tələblər təkrarlanmışdır.

“Ensiklopediya Britannika” [Encyclopædia Britannica]: Ən qədim ingilisdilli ensiklo-

pediya. İlk dəfə XVIII əsrin ikinci yarısında nəşr edilmişdir.

Cənub-Qərbi Zaqafqaziya islamlarının müqəddəratı

səh. 467. “qövldən feilə”: qəzetdə “qüvvədən feilə” getmişdir.

“Əlviyyəyi-səlasə” (üç sancaq): Batum, Qars və Ərdahan sancaqlarını birgə ifadə edən termin.

səh. 468. “porto franko” [porto franco]: sərbəst liman, azad ticarət zonası.

Erməni mətalibi

səh. 475. “Deyli teleqraf” [The Daily Telegraph]: 1855-ci ildən etibarən nəşr olunan gündəlik ingilis qəzeti.

Cümə, 25 aprel 1919-cu il, nömrə 166

AZƏRBAYCAN*Gündəlik siyasi, ictimai, ədəbi, iqtisadi türk qəzetəsidir*

İkinci səhəyi-dəvamiyyəsi. Cümə, 24 rəcəbül-mürəccəb sənə 1337. 25 nisan 1919 sənə.

Türk və islamlığa müfid məqalələrə səhifələrimiz açıqdır. Dərc olunmayan övraq iadə edilməz. Dərc edilən məqalənin mükafatını idarə təyin edir. Məhəlli-idarə: Bakı, Vorontsovski və Qubernski küçələrin küncündə 4 nömrəli evdə “Azərbaycan” idarəsi. Telefon nömrə 39-60. Tək nüsxəsi 1 manat.

Abunə şəraiti: Bakı üçün 1 aylığı 20 rublə, 2 aylığı 35 rublə, 3 aylığı 50 rublə. Qeyri şəhərlər üçün 1 aylığı 25 rublə, 2 aylığı 45 rublə, 3 aylığı 60 rublə. Elan fiati: birinci səhifədə sətiri 4 rublə, axırını səhifədə sətiri 3 rublə, itən şeylər və yer axtaranlar üçün 2 rublə.

**BAKI İCTİMAİ YİGINCAĞI
YAY KLUBUNDA
MÜSAMİRƏ**

Şənbə günü aprel ayının 26-sında Bakı Politeknikum məktəbinin Mütəəlimləri [şagirdləri] İttifaqı tərəfindən tərtib veriləcək müsamirədə [konsertdə] kabare, rus və türk dilində pyeslər. Mahir rəqqaslar və sazəndələr iştirak edəcəkdirlər. Bunlardan əlavə **Yevropa və Asiya rəqsləri**, lotereya və torq [auksion] dəxi olacaqdır. Müsamirə başlanacaq axşam saat 8-in yarısında. Biletlər Politeknikum müsəlman mütəəllimləri tərəfindən satılır. Müsamirə günü teatroda satılacaq.

**DRAMA
AXŞAM TAMAŞASI
HÖKUMƏT TEATROSUNDA**

Cümə günü rəcəbül-mürəccəb ayının 24-ndə 1337 sənəsi (aprelin 25-ndə 1919-ncu ildə) Müdiriyyətin artistləri İbrahim Atakişiyev və Bağır Cabbarzadənin benefisinə (şərəfinə) mövqeyi-tamaşaya qoyulacaqdır **Ənvər bəyin Ədirnə fəthi**. Biletlər benefis qiymətinə teatrın kassasında satılmaqdadır. Tamaşa başlanacaq axşam saat 8-in yarısında.

T-112

Bakı Şəhər İdarəsi bununla elan edir ki, aprel ayının 27-sində saat birdə Təsərrüfat Şöbəsi dəftərxanasında şəhər budkalarını icarəyə verməkdən ötrü torq [hərrac] olacaqdır. Budkaların biri bulvarda Tamojna [Gömrük] körpüsü qarşısında, digəri isə Mixaylovski bağda Nikolayevski küçədən girən yerdə, hovuzun qarşısında. Şəraiti [şərtləri] Təsərrüfat Şöbəsi dəftərxanasında oxumaq olar.

T-113

**DAĞISTANLI
QARDAŞLARIMIZA KÖMƏK!**

Hürriyyət və istiqlaliyyət uğrunda qan tökən dağistanlı qardaşlarımıza kömək etmək üçün Parlamanın Bitərəflər firqəsi tərəfindən könüllü dəstəsi təşkil olunur. Könüllülərə əslihə [silah] və pul veriləcəkdir. Arzu edənlər, Parlaman binasında Bitərəflər fraksiyonu odasında (nömrə 4) şöbə zabiti Saleh bəyə müraciət etməlidirlər: gündüz saat 12-dən 2-yə; axşam saat 4-dən 6-ya.

ROYAL VƏ PİANİNOLAR

Küllü miqdarda təzə və bir az köhnə məşhur fabrikanın royal və pianinoları satılır. Bundan əlavə skripkalar, violon-